

**РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІМЕНІ ПРОФЕСОРА К. Ф. ШУЛЬЖУКА**

Дипломна робота
на здобуття освітнього ступеня магістр

**ТИПОЛОГІЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ
РЕЧЕНЬ НЕРОЗЧЛЕНОВАНОЇ
СТРУКТУРИ: СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ
(НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ)**

Виконала студентка VI курсу групи У-61
спеціальності 014 «Середня освіта
(Українська мова і література)»
Силін Наталія Олександрівна

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент
Щербачук Наталія Петрівна

Рецензент – канд. філол. наук, доцент
Степанова Ольга Іванівна

Рівне – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ НЕРОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ.....	9
1.1. Проблема складнопідрядного речення в сучасному мовознавстві.....	9
1.2. Погляди науковців на типологію складнопідрядних речень.....	10
1.3. Особливості сполучних засобів у складнопідрядних реченнях атрибутивної та об'єктної семантики.....	21
1.4. Методологічні основи аналізу складнопідрядних речень нерозчленованої структури.....	26
Висновки до розділу 1.....	28
 РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОЇ БУДОВИ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНОЮ ОЗНАЧАЛЬНОЮ ЧАСТИНОЮ У ТВОРАХ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ.....	31
2.1. Синтаксичні особливості мови творів Докії Гуменної.....	31
2.2. Складнопідрядні речення з підрядними присубстантивно-означальними частинами.....	33
2.3. Складнопідрядні речення з підрядними займенниково-означальними частинами.....	38
2.4. Специфіка ускладнення структури підрядних частин означальної семантики	43
Висновки до розділу 2.....	48
 РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОЇ БУДОВИ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНОЮ З'ЯСУВАЛЬНОЮ ЧАСТИНОЮ У ТВОРАХ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ.....	50
3.1. Семантичні особливості складнопідрядних речень із підрядними з'ясувальними.....	50

3.2. Складнопідрядні неелементарні речення кількома підрядними з'ясувальними частинами	62
3.3. Специфіка ускладнення структури підрядних частин з'ясувальної семантики	65
Висновки до розділу 3.....	66
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	82

ВСТУП

Із кінця дев'яностих років XX ст. спостерігаємо поступовий відхід від узвичаєної структурно-семантичної класифікації складнопідрядних речень. Так, в українському мовознавстві І. Р. Вихованець пропонує класифікацію, в основі якої лежить різновид підрядного синтаксичного зв'язку між частинами, що виступає характерною формальною ознакою складнопідрядних речень.

Основними ознаками підрядного зв'язку мовознавець визначає, передбачуваність / непередбачуваність, обов'язковість / необов'язковість прислівний / детермінантний характер. На цій основі з-поміж складнопідрядних речень він виділяє речення з прислівними підрядними частинами, які пояснюють у головній частині якесь слово й зумовлені його лексико-семантичними (валентними) або частиномовними властивостями; такі підрядні частини завжди передбачувані, але можуть бути обов'язковими (якщо визначені валентністю предикатного слова) й необов'язковими (якщо визначені властивостями слова як частини мови) [10, с. 329].

Класифікація та уніфікований опис типології складнопідрядних речень є одними з найактуальніших проблем у синтаксисі. За довгий період розвитку вітчизняної лінгвістичної науки з урахуванням певних аспектів було обґрунтовано визначення більшості різновидів складнопідрядних речень. Однак надалі перспективними є дослідження, які поглиблюють та систематизують умови виокремлення та самостійне функціонування деяких семантичних типів складнопідрядних речень на основі стосунку одного слова (словосполучення) в головній частині і приєднуваності до неї підрядної частини за допомогою асемантичних сполучників і сполучних слів.

Звернення дослідників до індивідуального стилю автора обумовлене усвідомленням ролі письменника в розвитку певної мови, оскільки через мову привертається увага до світоглядних позицій митця, як представника конкретного часового періоду та соціального прошарку, інтелектуальних

здібностей та моральних якостей, що безпосередньо відображає ментальність нації. У цьому контексті індивідуальний стиль письменника в мовному аспекті трактується як індивідуально-творчий вияв народної мови.

Плеяду митців української літератури певного періоду багатогранно представляє Докія Гуменна, яка спробувала доповнити цілісність творчої художньої панорами вітчизняної еміграційної прози. Сьогодні уся спадщина авторки **актуальна** для мовознавчого аналізу, тому назріла необхідність увиразнити її ідеостиль на тлі написаних творів, з'ясувати психологію творчого почерку й зосередити увагу на важливих моментах закономірностей вживання речень прислівного типу загалом.

Тема магістерської роботи – типологія складнопідрядних речень нерозчленованої структури в семантичному аспекті на матеріалі творів Докії Гуменної.

Об'єктом пропонованої роботи є складнопідрядне речення нерозчленованої структури у творах Докії Гуменної.

Предмет аналізу становить формальна та семантична структура складнопідрядних речень нерозчленованої будови в аналізованих творах.

На тлі загальної проблематики встановлюється **мета** дослідження: з'ясувати семантичні особливості складнопідрядних речень нерозчленованої структури у доробку Докії Гуменної, їх стилістичний потенціал.

Реалізація поставленої мети потребує вирішення таких **завдань**:

- встановлення статусу складнопідрядного речення нерозчленованої структури на сучасному етапі;
- виявити та систематизувати складнопідрядні речення нерозчленованої структури у творах Докії Гуменної;
- створити картотеку ілюстративного матеріалу із складнопідрядних речень з підрядними означальними та підрядними з'ясувальними частинами;

- охарактеризувати структурні та семантичні особливості складнопідрядних речень з означальною та з'ясувальною предикативними частинами;
- визначити індивідуально-авторську своєрідність використання складнопідрядних речень нерозчленованої структури в аналізованих творах;
- залучивши фактичний матеріал, з'ясувати частоту вживання системи складнопідрядних речень у доробку авторки та їх стилістичний потенціал.

Джерелом фактичного матеріалу слугувала картотека реченнєвих конструкцій, укладена шляхом суцільної вибірки з роману-хроніки «Хрещатий Яр» Докії Гуменної та повісті «Мана». Фактичний матеріал подано в мінімальному контексті, що дозволяє об'єктивно розкрити структурні властивості складнопідрядних речень нерозчленованої структури. Кількість ілюстративного матеріалу становить близько 354 одиниць.

Методи дослідження. Специфіка об'єкта та поставлені в магістерській роботі завдання зумовили використання різних методів. Для встановлення семантичних та структурних особливостей складнопідрядних речень нерозчленованої будови з підрядними означальними та підрядними з'ясувальними на матеріалі доробку Докії Гуменної використано *метод аналізу мовознавчої літератури, описовий* (для інтерпретації напрацьованого матеріалу), *зіставний* методи (для виявлення відмінностей у функціюванні складнопідрядних речень з підрядними прислівними частинами в аналізованих творах), а також методика *компонентного аналізу*, який є складовою *структурного методу* (для дослідження системних семантичних та формальних зв'язків між предикативними частинами складних конструкцій), і кількісних підрахунків. Наукове дослідження здійснювалося на основі відомих положень про зв'язок мови і мовлення, мови і мислення, співвідношення змісту й форми мовних одиниць.

Наукова новизна проєкту визначається предметом та об'єктом дослідження і полягає в тому, що вперше в українській граматичній науці на фактичному матеріалі здійснено семантичний аналіз складнопідрядних речень нерозчленованої структури з підрядними означальними та підрядними з'ясувальними предикативними частинами, дібраних із творів Докії Гуменної. Детально досліджено семантичні та структурні особливості цих конструкцій, їх стилістичний потенціал; з'ясовується частота вживання та особливості індивідуального стилю письменниці.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що результати, а також зібраний матеріал можуть бути використані для подальшого вивчення деяких теоретичних проблем як сучасної, так і традиційної синтаксичної науки. Положення, викладені в розвідці, знайдуть застосування при написанні навчально-методичних посібників, методичних розробок із синтаксису складного речення української мови, курсових, магістерських робіт, при підготовці спецкурсів та спецсемініарів із синтаксису складнопідрядного речення, у процесі вивчення української мови в старшій ланці школи, методичних розробок із синтаксису української мови.

Апробація результатів магістерської роботи. Основні теоретичні положення, а також практичні результати дослідження виголошувалися на: III Всеукраїнській науковій інтернет-конференції «Динамічні процеси в граматиці та лексичному складі сучасних слов'янських мов» (до 80-річчя від дня народження доктора філологічних наук, професора, академіка АН ВШ України Каленика Федоровича Шульжука) (21 травня 2020 року, Рівне); на звітній конференції професорсько-викладацького складу РДГУ (квітень 2020 р.).

Публікації. Проблематику та основні положення магістерського дослідження викладено в 1 публікації: «Типологія складнопідрядних речень нерозчленованої структури (на матеріалі творів Докії Гуменної)».

Структура та обсяг праці зумовлена метою та завданнями аналізу. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів мовознавчого

спрямування, висновків, списку використаної літератури (101 позиція).
Повний (загальний) обсяг роботи – 82 сторінки.

РОЗДІЛ 1

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ НЕРОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ

1.1. Проблема складнопідрядного речення в сучасному мовознавстві

Структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень ґрунтується на широкому тлумаченні форми складнопідрядного речення. При диференціації підрядних частин враховуються: 1) характер співвідношення між головною і підрядною частинами; 2) до чого відноситься підрядна частина; 3) за допомогою яких формально-граматичних засобів приєднується підрядна частина [24, с. 700].

До формування теоретичних принципів структурно-семантичної класифікації складнопідрядних речень долучилися В. А. Белошапкова, І. Р. Вихованець, М. В. Всеволодова, О. С. Мельничук, М. С. Поспелов, І. Г. Чередниченко, Н. Ю. Шведова, К. Ф. Шульжук та ін.

Система складнопідрядних речень містить конструкції нерозчленованої і розчленованої структури. Такий розподіл пов'язаний із структурно-семантичним підходом до їхньої класифікації, згідно з яким вчені враховують характер співвіднесення головної частини з підрядною.

У складнопідрядних реченнях нерозчленованої структури підрядні частини чітко пояснюють опорний компонент у змісті головної частини – іменника, прикметника, прислівника, дієслова, займенника – і реалізують прислівну залежність; щодо складнопідрядних речень розчленованої структури, то в таких конструкціях підрядна частина співвідноситься з усією головною в цілому.

З урахуванням способу зв'язку частин і характеру відношень між ними І. Кручиніна виділяє такі типи складнопідрядних речень нерозчленованої структури: означальні, з'ясувальні, зіставні і порівняльні [100, с. 261].

Загальні принципи цієї класифікації розвивали як зарубіжні (В. Бабайцева, В. Белошапкова, Л. Максимов), так і вітчизняні граматисти, вносячи при диференціації типів складнопідрядних речень певні корективи [100, с. 261].

На думку І. Р. Вихованця, складнопідрядні речення з прислівними підрядними варто поділяти на три типи: 1) об'єктний, співвідносний з простими елементарними реченнями з правобічною об'єктною валентністю предиката; 2) локативний, співвідносний з простими елементарними реченнями з локативною (просторовою) валентністю предиката; 3) атрибутивний (означальний), співвідносний із простими неелементарними реченнями з вторинними предикатними синтаксемами атрибутивного різновиду [100, с. 330].

К. Ф. Шульжук подає спрощений, однак більш уніфікований, варіант структурно-семантичної класифікації. За характером синтаксичних засобів зв'язку частин складнопідрядного речення виділяють три різновиди таких конструкцій: 1) сполучниковий тип, у яких головна роль належить підрядним сполучникам (асемантичним і семантичним), що містяться в підрядній частині; 2) відносний (сполучнослівний) тип, у підрядних частинах яких наявні сполучні слова, що не лише поєднують підрядну частину з головною, а й виступають членом речення; 3) займенниково-співвідносний тип, в яких у головній частині наявне співвідносне слово, котрому в підрядній відповідає сполучник чи сполучне слово [100, с. 263].

На сьогодні найбільш обрuntoваною до складу складнопідрядних речень нерозчленованої структури відносять конструкції з підрядними з'ясувально-об'єктної і атрибутивної семантики, які в дослідженнях української синтаксичної науки трактували по-різному, залежно від того, який принцип класифікації складнопідрядних речень науковці брали до уваги.

1.2. Погляди науковців на типологію складнопідрядних речень

Складнопідрядні речення атрибутивної семантики в системі синтаксичних одиниць. Дослідники стверджують, що в українській лінгвістиці складнопідрядні речення з підрядними означальними «сформувалися остаточно в XVII столітті», проте, вже в XIV–XV століттях, за дослідженнями О. С. Мельничука, зафіксувалась постпозиція предикативних частин означальної семантики та їх приєднання за допомогою основних елементів зв'язку *що* та *котрий*. На думку В. П. Заскалети, такий різновид складнопідрядних конструкцій виник ще в індоєвропейській прамові пізнього періоду, хоча завершальні етапи цього процесу тісно пов'язані з праслов'янським періодом, остільки саме в той час сформувався основний апарат формальних засобів сполучення підрядної частини з головною [26].

Важливу роль у вивченні статусу, типології складнопідрядних речень відіграли праці І. Г. Чередниченка. Під час дослідження підрядності як способу поєднання елементів складних конструкцій, вчений виокремлює підрядність, що стосується всього речення, окремих членів речення та взаємопідрядність. Специфіка причленної підрядності, як вказує мовознавець, залежить від частиномовної приналежності співвідносного компонента [90].

З-поміж причлених речень означальної семантики він уже виділяв *приад'єктивні, призайменникові і присубстантивні структури*. У колі присубстантивних структур лінгвіст розмежовував **означальні речення зовнішнього узгодження** [90, с. 94–95], **внутрішнього узгодження** [90, с. 97], **підрядні означальні неузгодженого зв'язку**, **підрядні особової означальності** (приєднуються сполучним словом *хто*), [90, с. 99], **означально-часові** (приєднані прислівниками часу *коли, поки, як*), **підрядні означальні сполучниково-відносного підпорядкування** [90, с. 99], **підрядні означально-локальні** [90, с. 100], а також **означальні речення**, приєднані сполучниками, які використовують з різними семантичними цілями.

Підрядні призайменникової залежності І. Г. Чередниченко аналізував із погляду можливості заміни ними членів речення головної частини – підмета, додатка, присудка, обставин, означення різної семантики.

Лінгвіст виділив три групи, у колі підрядних приад'єктивної залежності дві з яких функціують для передачі власне атрибутивного значення: *приад'єктивно-означальні* (при відокремлених означеннях) та *приад'єктивні присудково-означальні* [90, с. 103].

У межах логіко-граматичної класифікації загальний опис складнопідрядних речень атрибутивної семантики детально подано в колективній монографії «Сучасна українська літературна мова: Синтаксис» за редакцією І. К. Білодіда. Автор праці вважає обґрунтованим такий термін для синтаксичних структур цього типу: «Складнопідрядним реченням з підрядним означальним називається таке складне речення, в якому підрядна частина виступає як атрибутивний визначник при іменнику, займеннику, прикметнику або словосполученні, що має загальне субстантивне значення у складі головного речення» [73, с. 332].

У другій половині ХХ століття стала актуальною структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень, яка лежить в основі опису їхньої синтаксичної будови. Об'єктом аналізу стає не підрядна частина, а складнопідрядне речення в цілому. Дослідники враховують насамперед прислівність чи неприслівність підрядної частини щодо головної, а також змістові відношення між частинами складного речення та формальні засоби поєднання предикативних частин. Одним із перших, хто зосередив увагу на способі співвідношення залежної частини з головною, є вітчизняний учений М. С. Поспелов [59–62], який виокремив два різновиди складних синтаксичних конструкцій: одночленні, у яких підрядна частина уточнює, конкретизує в головні якийсь один її член і двочленні, у яких залежна частина пояснює зміст головної загалом.

У сучасній синтаксичній науці замість термінів «дwochленні» та «одночленні» речення лінгвісти використовують термінологізовані поняття

«речення розчленованої і нерозчленованої структури». У складнопідрядних реченнях нерозчленованої структури реалізовано синтаксичний підрядний зв'язок простого речення зі словом. Як зазначала В. О. Белошапкова, обов'язковою умовою для них є функціонування опорного елемента у складі головної частини. Дослідниця диференціює підрядний синтаксичний зв'язок за такими параметрами: 1) передбачуваність/ непередбачуваність; 2) обов'язковість/необов'язковість; 3) природа синтаксичних відношень. У реченнях з передбачуваним синтаксичним зв'язком головний компонент визначає форму залежного, вираженого предикативною частиною загалом, у тому числі зумовлює використання окремих сполучних засобів [71, с. 371, 379].

В. О. Белошапкова у складнопідрядних реченнях нерозчленованої структури виокремлює два види зв'язку між предикативними частинами: кореляційний (у займенниково-співвідносних реченнях) і прислівний. Вивчаючи особливості структури складних речень із прислівним підрядним зв'язком, дослідниця акцентує на ключових властивостях опорних компонентів, які створюють, проектують залежні предикативні одиниці [71, с. 522].

У мовознавстві на сьогодні актуальним є семантичний різновид класифікації складнопідрядних речень, коли до уваги беруть насамперед змістові відношення між їх предикативними частинами. Відтак у класі складнопідрядних речень нерозчленованої структури розрізняють речення із підрядними **з'ясувальної** та **атрибутивної** (означальної) семантики.

Термін **«означальні речення»** вперше вжив М. П. Левицький у коротенькій «Українській граматиці для самонавчання» (1918 р.) [41]. Складнопідрядні речення він називав «сполученими-залежними», а підрядні частини – додатковими. «Додаткові, залежні від головного, речення можуть заступати собою яку-небудь частину головного речення: діяльник, вислов, означення, додатки або обставинні слова» [41, с. 174]. «...Додаткові речення означальні, – трактував він, – заступаючи собою прості означення, належать

до якогось іменника в головнім реченні і відповідають на питання: який? котрий?» [64, с. 177].

Існує декілька поглядів щодо встановлення обсягу складнопідрядних речень із підрядними **означальними**. Основний зміст таких синтаксичних одиниць утворюють конструкції, у яких підрядна частина пояснює в головній частині іменник і вказує на ознаку предмета. З урахуванням присубстантивної залежності цих підрядних частин, їх називають *присубстантивно-означальними* [100, с. 264], а звертаючи увагу на синсемантичний чи автосемантичний характер головної частини, розрізняють *власне атрибутивні* і *атрибутивно-поширювальні* структури [100, с. 266].

На думку К. Ф. Шульжука, складнопідрядні речення з підрядними означальними, не можна співвідносити з членами речення – означеннями. Такі конструкції швидше можна ототожнювати з відокремленими означеннями, що виражаються дієприкметниковими і прикметниковими зворотами [100, с. 264].

Р. О. Христіанінова висловлює свою думку щодо природи цих синтаксичних одиниць в монографії «Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові», яка є першим дослідженням складнопідрядних синтаксичних конструкцій із погляду функційно-категорійної граматики і ґрунтується на теоретичних засадах граматичної концепції І. Р. Вихованця [88].

На основі рівнів синтаксичної природи складнопідрядних речень Р. О. Христіанінова виокремлює три різнопланові категорії: комунікативні, семантико-синтаксичні й формально-граматичні [88, с. 50].

Вагомим є позиція дослідниці про роль підрядної частини щодо головної: «Підрядна частина фактично посідаючи позицію прислівного члена простого речення, водночас позначає окрему ситуацію, тому зв'язки між ситуаціями позамовної дійсності передано в таких реченнях інакше: одна ситуація постає втягнутою в іншу – через описову номінацію предмета за його дією, через описову характеристику предмета за його ж дією чи дією

іншого предмета, через описове відтворення просторових уявлень» [88, с. 46]. Саме така аргументація проводить чітку межу між, здавалося б, співвідносними за семантикою членом простого речення та його значеннєвим еквівалентом у складній синтаксичній структурі.

Характеризуючи складнопідрядні речення з підрядними означальними, виявляється ґрунтовною підкатегорія атрибутивності, що, на думку М. В. Мірченка, підвладна категорії предикативності і вказує на ознаку предмета, яку виражає в залежній частині складнопідрядного речення [50, с. 148].

Опираючись на такі критерії розподілу, Р. О. Христіанінова виділяє окремі семантико-структурні рівні складнопідрядних речень із прислівними валентно незумовленими підрядними частинами, з-поміж яких виділяють ще два підтипи: складнопідрядні речення з присубстантивними підрядними частинами атрибутивної семантики та складнопідрядні речення з придієслівними, приад'єктивними, приадвербіальними підрядними частинами означальної семантики.

Кожен з цих рівнів має диференціюється у певних семантико-синтаксичних класах. Синтаксичні конструкції з присубстантивними підрядними частинами атрибутивної семантики розділено на невластиво-атрибутивні і власно-атрибутивні [50, с. 243–251]. Специфіка першого типу полягає в тому, що на атрибутивну семантику підрядної частини можуть накладатися інші змістові відтінки, тоді як другий тип особливий конкретністю означальної семантики без додаткових конотацій і накладання м інших значень.

Р. О. Христіанінова поділяє складнопідрядні речення з неприсубстантивними підрядними частинами на синтаксичні конструкції з якісно-кількісним значенням (придієслівні) та якісно-характеризаційним або лише з якісно-кількісним (приад'єктивні та приадвербіальні).

Аналіз речень із присубстантивно-означальними підрядними частинами, що є різновидом складнопідрядних речень із підрядними означальними (за

логіко-граматичною класифікацією) засвідчив чимало розбіжностей у трактуванні та терміносистемі щодо складнопідрядних речень атрибутивної семантики, які називають займенниково-означальними.

До цієї категорії відносять конструкції, у яких підрядні частини стосуються займенника у складі головної частини (призайменникові) і які за логіко-граматичною класифікацією вважали складнопідрядними реченнями з підрядними підметовими, присудковими або додатковими.

Дехто із мовознавців розглядають складнопідрядні речення займенниково-співвідносного типу як окремий структурний різновид. Речення такого різновиду містять у своєму складі опорні слова – *кореляти*. Як стверджує В. О. Белошапкова, суть корелята – пояснення певного значення головної частини за допомогою лексично порожнього співвідносного слова, що лише окреслює синтаксичне місце, заповнене підрядною [3, с. 82].

Щодо статусу складнопідрядного речення з опорним займенниковим словом у головній частині, то більшість мовознавців виокремлюють їх в окремий структурно-семантичний тип С. П. Бевзенко [2], І. Р. Вихованець [10], А. П. Загнітко [24], С. В. Ломакович [42], Р. О. Христіанінова [88] та інші.

У своїх наукових розвідках І. Р. Вихованець [10, с. 336–339] покладається не лише на особливий частиномовний статус співвідносного елемента, а й на формальний зв'язок між предикативними частинами цих структур – прислівно-кореляційний, зумовлений семантичною тотожністю слова, від якого вона залежить, зміст якого пояснює залежна частина. До найтиповіших опорних одиниць І. Р. Вихованець зараховує слова «той, те, та, такий, звідти, така, таке, там, туди, стільки, так, тоді, доти» [10, с. 337].

К. Ф. Шульжук розмежовує речення з підрядними займенниково-означальними на два різновиди: складнопідрядні *якісно-ототожнені* (будуються за моделлю такий – який) та складнопідрядні *предметно-ототожнені* (у головній частині найчастіше виступає займенник *той*, що

вказує на особу або предмет, рідше – займенники *він, ви, всякий, кожний, ніхто, хтось, щось, дехто, хто-небудь* та ін.) [100, с. 272–273].

Мовознавець притримується думки, що займенник у ролі головних членів речення (іменної частини або підмета складеного присудка) є завжди структурно обов'язковим компонентом головної частини незалежно від того, чи має він формальне вираження. «Невживання певного головного члена речення в певній конструкції не означає, – аналізує дослідник, – що він не потрібен: головне речення двоскладне, неповне; отже, предикат конструктивно обов'язковий» [100, с. 271]. Саме тому К. Ф. Шульжук, речення такого типу пропонує розглядати в системі структур атрибутивної семантики.

Складнопідрядні речення об'єктної семантики в системі синтаксичних одиниць. У Граматиках ХІХ століття підрядні предикативні частини об'єктної семантики називають «предметові побічні речення» [70, с. 117; 49, с. 416]. Згодом ці залежні частини трактують додатковими, які, згідно з логіко-граматичною класифікацією, поділяють на групи «відповідно до того, які частини головного речення вони заступають» [41, с. 174]. М. П. Левицький уживає ще вислів «речення додаткові-додатки» – за подібністю до «речення додаткові-діяльники», «речення додаткові-вислови», хоча поняття «додаткові речення» уперше зафіксовано у праці «Грамматична термінологія і правопись» у 1917 р. [41].

Складнопідрядні речення з об'єктними семантико-синтаксичними відношеннями із запровадженням структурно-семантичної класифікації об'єднано в один розряд. Як зазначають мовознавці, «З появою структурно-семантичного напрямку в синтаксисі вчені звернули увагу на те, що підметові, присудкові і додаткові речення мають спільні семантичні, структурні і комунікативні риси, які їх детальніше характеризують, ніж прирівнювання до членів простого речення» [69, с. 496]. Такі підрядні речення мають назву «з'ясувальні». Цей термін є калькою з російського «изъяснительные

предложения», який вперше виділив в окремий тип ще В. О. Богородицький [6], а докладніше описав М. С. Поспелов [60].

Підрядні з'ясувальні речення відповідають на питання всіх непрямих відмінків і стосуються одного слова з головної частини, яке потребує уточнення, змістового пояснення. Головна частина без підрядної була б неповною і в змістовому, і в структурному плані.

Складнопідрядні речення з підрядною з'ясувальною є центром синтаксичних конструкцій з валентно зумовленими підрядними частинами, оскільки поширення речення залежною частиною визначає семантико-синтаксична валентність опорного слова головної частини. Важливе значення має його частиномовна належність, що зумовлює вживання певної граматичної форми сполучного компонента, у випадку, якщо ним постає відносний займенник. Якщо підрядні частини означальної семантики не завжди обов'язкові та зумовлені значенням опорного слова, то наявність підрядної з'ясувальної є важливою і необхідною для комунікативної завершеності синтаксичної конструкції. «Дієслівна валентність – специфічна, синтаксично спрямована категорійна одиниця, що відображає сполучувальний потенціал дієслова як частини мови, обумовлений його лексичною семантикою. Така функційна особливість валентності засвідчує її стосунок і до синтаксису, і до морфології» [34, с. 151].

Підрядні частини із з'ясувальним синтаксичним значенням підкреслюють найвищий ступінь кореляції, що обумовлено граматичною природою опорного елемента-предиката з різними значеннями. Сполучуваність, на відміну від валентності, поєднує й компоненти, незумовлені семантико-синтаксичною валентністю, на базі семантичної кореляції.

Обов'язковим елементом з'ясувальної семантики постає саме залежна частина у структурній завершеності головної, будучи заміною синтаксично необхідної позиції додатка. Н. М. Валгіна називає специфіку з'ясувальних речень обов'язкову неповноту (структурну та семантичну) головної частини

[8, с. 325]. За твердженням Н. Л. Іваницької, «предикативний (зв'язок – авт.), що має місце в граматичному центрі речення, і підрядний, що формує словосполучення, визначають синтаксичні позиції і є умовою для утворення синтаксичних компонентів, які ці позиції заміщують» [28, с. 20]. З'ясувальні відношення відображають спрямованість дії на предмет в широкому розумінні цього слова.

Зважаючи на характер сполучних засобів і комунікативної спрямованості підрядної частини в системі складнопідрядних речень з'ясувальної семантики виділяють структури: а) зі сполучниками сфери волевиявлення; б) зі сполучниками сфери розповіді; в) зі сполучниками чи сполучними словами сфери питальної мови [100, с. 275–277].

Дослідження структури складнопідрядних одиниць із підрядними з'ясувальними частинами зосредило увагу дослідників на колі опорних слів головної частини, які своїм значенням та граматичними властивостями спроектовують появу залежної підрядної частини. Насамперед, це предикативні прислівники (слова категорії стану), численна група дієслів певної семантики (мислення, мовлення, волевиявлення, сприймання та інші), деякі прикметники і дієприкметники, а також сталі словосполучення. Деякі дослідники виділяють в окрему групу також співвідносні з дієсловами іменники, що зберігають особливості дієслівного керування. Але той факт, що «підрядні частини в цих реченнях близькі до складнопідрядних з підрядними означальними» [73, с. 316], є аргументом визначати їх як синкретичні. «Синкретичними (що поєднують у собі ознаки підрядних присубстантивно-означальних та з'ясувальних), – зазначає К. Ф. Шульжук, – є речення, що пояснюють у головній частині іменники (здебільшого віддієслівні) на зразок *думка, звістка, згадка, надія, чутка*» [100, с. 275].

Виникають певні труднощі при зарахуванні складнопідрядних речень з опорними словами до певного класифікаційного розряду. На це часто звертали увагу мовознавці. «Підрядні, що пояснюють іменники, – вказував О. Є. Вержбицький, – функційно дуже близькі до підрядних означальних, і

часто при визначенні типу такого речення бувають сумніви» [39, с. 210], особливо «менш точно можна визначити тип підрядного в тих випадках, коли при іменниках головних речень відсутні вказівні слова» [39, с. 211]. На думку дослідника, це «не чітка група підрядних». Він наводив достатньо прикладів, коли «при залежності підрядного від іменника головного речення граматичні засоби неспроможні виявити характер підрядного речення» [39, с. 212]. Відомо, що також О. Є. Вержбицький все ж не погоджувався з думкою А. Б. Шапіро, який відносить усі підрядні речення (попри те, чи при пояснюваних іменниках головної частини можуть бути вказівні слова, чи ні) до підрядних означальних [92].

Апологети логіко-граматичної класифікації розглядали такі речення як межові, термінологізуючи їх означально-додатковими присубстантивними. Б. М. Кулик писав, що вони «підпорядковуються будь-якому членові головного речення, вираженому іменником зі значенням сприймання, уявлення, волевиявлення, мовлення, мислення, емоційного стану – на зразок чутка, уява, думка, згадка, звістка, пісня, слово, знак, віра, надія, загроза та ін.» [40, с. 203].

Сьогодні подібні погляди на типологію складнопідрядних речень з опорними девербативами (такими, які походять від дієслів) висловлюють і сучасні представники синтаксичної науки. Так, Е. В. Олійник [54] розмежовує в межах складнопідрядних структур об'єктної семантики два класи: *власне з'ясувальні* та *синкретичні речення* [54, с. 9]. До синкретичних вона зараховує *з'ясувально-атрибутивні* речення.

І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк та М. Ф. Кобилянська досліджують речення з девербативами у межах складнопідрядних з підрядними з'ясувальними, але при цьому зауважують, що «при багатьох таких іменниках підрядні частини займають комбіновану позицію – об'єктного й означального поширювача» [69, с. 500]. За судженням О. Кульбабської, «морфологічні категорії віддієслівного іменника виникли і закріпилися в ньому під впливом синтаксичного функціонування, тобто виконання в

реченні типових для іменника формально-синтаксичних функцій підмета або керованого поширювача, периферійних – атрибутивного чи обставинного поширювачів...» [38, с. 161].

У системі підрядних означальних В. Г. Зарицька виділяє синкретичні *атрибутивно-об'єктні* речення. Дослідниця вважає, що основною причиною їх появи є опорні девербативи, які, хоча і не втратили особливостей дієслівного керування, вже своїм значенням спроектовують появу означальної частини, а підрядна частина набуває чіткої атрибутивної семантики, якщо до складу головної частини ввести препозитивний іменник у ролі співвідносного слова (кореляти той, такий у повній парадигмі, окрім слова те) [25, с. 14].

Л. В. Шитик, керуючись насамперед семантикою опорного слова – віддієслівного іменника, також трактує одиниці з девербативами як вияв *семантико-синтаксичного синкретизму*, а точніше його *об'єктно – атрибутивного* підтипу [95, с. 9].

Отже, зважаючи на різні погляди мовознавців щодо аналізу рівнів складнопідрядних речень з опорними девербативами, ми спробуємо диференційовано підійти до їх трактування. Синтаксичні конструкції, у яких при опорних віддієслівних іменниках вжито вказівні займенники, що підсилюють об'єктне значення підрядної частини, аналізуємо в системі з'ясувальних конструкцій (... те, що...). При відсутності вказівного слова (... , що...) речення з опорними девербативами розглядаємо в системі речень означальної семантики, зазначаючи при цьому синкретизм підрядної частини.

1.3. Особливості сполучних засобів у складнопідрядних реченнях атрибутивної та об'єктної семантики

Розмежовування складнопідрядних речень атрибутивної та об'єктної семантики передбачає насамперед аналіз сполучних засобів, якими

поєднуються предикативні частини. У граматичній літературі є чимало досліджень щодо особливості характеру таких елементів, частоті їхнього вживання і нормативності або ненормативності на певному етапі розвитку та функціонування літературної мови.

Лінгвістичний аналіз усних і писемних форм української мови засвідчує особливий характер уживаних у ній сполучних засобів між предикативними частинами складнопідрядних речень об'єктної та атрибутивної семантики, а також їх динаміку в різні періоди її розвитку.

Свого часу С. П. Бевзенко відокремлював помітну поширеність сполучного слова **котрий** у південно-західних говорах української мови [2, с. 173]. Натомість, за спостереженнями П. Д. Тимошенка, у писемній мові, ще в грамотах XIV – першої половини XV століття сполучне слово **котрий** було мало поширеним [75, с. 188]. Ми з'ясували, що в підручнику з історії української мови (синтаксис) вказано, що «найдавнішим пам'яткам староукраїнської мови, зокрема грамотам XIV–XV століття, властиве використання насамперед сполучника *што* (що) «ч^ьто і сполучного слова *котрий* (которий) як формальних засобів поєднання підрядного означального речення» [9, с. 343] у співвідношенні 4 : 1. Зважаючи на свідчення пам'яток, займенник **який** у ролі сполучного слова в певній позиції з'явився значно пізніше (кінець XVI століття) [9, с. 352]. Проте в деяких пам'ятках XVI–XVII століття, як описує Д. Д. Герасименко [12], у складнопідрядних реченнях з підрядними означальними сполучне слово **який** взагалі не використовували, зате зростає частотність вживання займенника **котрий** (*которий*), що пояснюють впливом книжного мовлення.

Л. А. Булаховський у праці «Курс сучасної української літературної мови» вперше докладно описав систему сполучних засобів у складнопідрядних реченнях атрибутивної семантики [12]. О. Є. Вержбицький виділив чотири різновиди підрядних означальних речень: 1) речення, що поєднуються з головним за допомогою сполучних слів *який, чий, що, котрий, хто, котрий*; 2) речення, які поєднуються з головним за допомогою

сполучних слів *де, куди, звідки, коли, як*; 3) речення, що поєднуються з головним сполучниками *що, що й, що аж, щоб*; 4) речення, які поєднуються з головним порівняльними сполучниками *як, ніби, наче, неначе, мов, немов* [12].

Щодо сполучного слова *котрий*, то Л. А. Булаховський зазначає, що «в давній мові східних слов'ян і в старій українській мові *котрий* (*которий*) користувалось популярністю. Чим ближче до сучасності, тим рідше воно зустрічається в значенні чисто відносному» [39, с. 186]. У багатьох письменників XIX ст. *котрий* (*которий*) у відносному значенні також вживалося тотожно з *який*, але в мові творів сучасних творців слова воно посідає незначне місце й зустрічається лише зрідка [39, с. 186–187].

Найбільше дискусій у дослідників викликала правильність вибору сполучних слів *що, який, котрий* при поєднанні головної з підрядною означальною частиною. Відлуння цих суперечок зустрічаємо й в розвідках інших лінгвістів, причому їх аргументація має інколи досить суперечливий характер.

У сучасній лінгвістиці більшість українських синтаксистів вважають, що у складнопідрядних реченнях з підрядними атрибутивною семантики сполучні слова *що* і *який* є видозмінними засобами зв'язку головної частини з залежною, а сполучне слово *котрий* перейшло вже на рівень синтаксичної системи української мови.

Аналізуючи прийняту класифікацію в системі складнопідрядних речень з означальною семантикою виділяємо три різновиди засобів зв'язку: 1) сполучниковий (втілюється за допомогою семантичних і функційних сполучників); 2) відносний (реалізується вживанням сполучних слів, що виконують у предикативній залежній частині певну синтаксичну функцію) та 3) займенниково-співвідносний (реалізується вживанням у головній частині співвідносного слова, якому в підрядній відповідає сполучник чи сполучне слово (*такий – який, той – хто, той – що*) [100, с. 262]. Одночасно вживаємо інші терміни-поняття «засіб зв'язку», «елемент приєднання», «елемент

зв'язку», конкретизуючи частиномовну належність кожної мовної одиниці в цій функції.

Сполучні засоби, за допомогою яких приєднують залежні частини об'єктної семантики, кількісно та якісно різноманітний. К. Ф. Шульжук розмежовує три типи елементів приєднання в таких конструкціях: 1) з'ясувальні речення зі сполучниками сфери розповіді (*що*); 2) одиниці зі сполучниками сфери волевиявлення (*щоб*); 3) конструкції зі сполучниками чи сполучними словами сфери питальної мови (*хто, що, який, чий, котрий, де, куди, звідки, коли, як, скільки, наскільки, сполучник чи*) [100, с. 275–277].

Сполучник *що* мовознавці називають асемантичним, єдиним спеціалізованим та найпоширенішим засобом зв'язку в об'єктних семантико-синтаксичних відношеннях, акцентуючи увагу на тому, що він «служить лише для поєднання в з'ясувальних конструкціях головної частини з підрядною й не вказує на певні змістові відношення між ними» [54, с. 22–23]. Решта елементів приєднання асемантизовані, оскільки лише частково зберігають свою попередню спеціалізацію, реалізуючись транспозиційно [64].

В українській мові, як стверджував О. С. Мельничук, провідною була тенденція до вживання у складнопідрядних реченнях з підрядними з'ясувальними інваріантного сполучника *що*, паралельно з яким функціонували сполучники *аби, ніби, наче, нібито* (три останні – для накладання конотації сумніву, невпевненості) [48, с. 370–371]. Звертаємо увагу також на частовживаний, порівняно з іншими елементами зв'язку сполучник *щоб*, тотожний з *аби*. Відмінності у вживанні «асемантичних сполучників *що* та *щоб, аби*» обумовлені значенням предиката [43, с. 24]. Цікавим є твердження К. Г. Городенської про те, що сполучники *щоб* та *аби* – «єдині формально-синтаксичні засоби приєднання підрядної з'ясувально-об'єктної частини до опорного предикатного компонента з модальною семантикою обов'язковості, бажаності, доцільності, можливості» [16, с. 25].

У складі синтаксичних структур об'єктної семантики значну групу становлять сполучники із значенням порівняння (*немов, мовби, буцімто, ніж* та інші). Ю. В. Шевельов уточнює, що вони «уживаються для того, щоб показати неправдивість, непевність або неперевіреність сказаного в підрядному реченні» [94, с. 111]. З такою думкою погоджуються й інші дослідники, аргументуючи, що «сполучники *ніби, наче, неначе, начебто, нібито, мов, немов* вносять у підрядну частину з'ясувального речення значення непевності, необ'єктивності, неточного знання або ж піддають сумніву достовірність повідомлюваної інформації» [54, с. 25]. Поліфункціональними К. Г. Городенська називає порівняльні сполучники [16, с. 46], а І. Р. Вихованець термінологізує такі структури як прислівні порівняльно-об'єктні прикомпаративні речення [10, с. 333].

У складнопідрядних конструкціях з підрядними з'ясувальної семантики може функціювати одиничний сполучник або повторюваний сполучник *чи*. Г. Городенська [16], А. Л. Савченко [64] притримуються думки, що він походить із розряду складносурядних речень і забезпечує відкритість структури речення.

Із парним сполучником *чи...чи* підрядні з'ясувальні частини можуть стосуватися предикатів із семантикою непевності, бажанням дізнатися або із заперечною часткою *не*, елемент зв'язку потребує, щоб семантика предиката давала можливість вибору.

В аналізованих структурах функціює прислівник *скільки* як асемантизований засіб приєднання. Згідно дослідженням Е. В. Олійник, він «використовується в підрядній частині з'ясувальних речень для вираження обставинних відношень міри і ступеня» [54, с. 30].

Отже, для складних речень з підрядними з'ясувальними частинами типовим є використання асемантизованих сполучних засобів, що обумовлено і контекстом залежної частини, потребою передати певну інформацію, і частково значенням предиката.

1.4. Методологічні основи аналізу складнопідрядних речень нерозчленованої структури

Синтаксис, як трактує сучасна лінгвістика, – це розділ науки про мову, який вивчає правила поєднання слів і ті єдності, що утворюються в результаті цього поєднання. У процесі творення різних типів синтаксичного зв'язку (непредикативного і предикативного) виникає речення як основна синтаксична одиниця, яка «позначає ситуацію, вказує на стосунки повідомлюваного до дійсності, уособлюється неперервністю семантико-синтаксичних відношень і синтаксичних зв'язків, а також є завершеною одиницею спілкування та вираження думки» [77, с. 548].

Дослідники вважають, що речення «становить єдність граматичних і змістових ознак для вираження повідомлення, яке може бути представлене в різних часових і позачасових параметрах», йому «властиві формальні, семантичні, комунікативні та інтонаційні ознаки, що створюють його особливий статус у системі інших одиниць мови і мовлення» [50, с. 13–14].

Для аналізу структурно-семантичної будови речення як основної синтаксичної одиниці основними є поняття змістових відношень між його компонентами і формального зв'язку. Складнопідрядне речення, як різновид складних синтаксичних конструкцій характеризується специфікою формальної залежності підрядної частини від головної, системою сполучних засобів між його предикативними частинами і типом синтаксичних відношень, для вираження яких застовується певний набір формальних сполучних засобів.

Структурно-семантичний підхід зосереджується на діалектичному принципі розуміння мовних фактів у плані єдності їхньої форми та змісту і ґрунтується на: а) системності аналізованих компонентів; б) багатоаспектності досліджуваних одиниць; в) синкретизмові в синтаксичній системі мови, тобто синхронну перехідність; г) значення відношень і значення одиниць.

У нашому дослідженні розрізняємо поняття *предикативність* і *предикатність* на рівні речення загалом, а також *предикативи* і *предикати* на логіко-граматичному та семантико-синтаксичному рівнях речення. Відповідно до загальноприйнятої термінології, робимо висновок, що предикативність – це «комплексна синтаксична категорія, яка виражає відношення повідомлюваного до дійсності й формує речення як комунікативну одиницю» [77, с. 526]; а предикатність трактуємо як «здатність частини мови здійснювати функцію предиката в реченні» [50, с. 77]. У науковій роботі терміни *предикат* та *предикатив* використовуємо на позначення організаційних центрів головних частин складнопідрядних речень, які, створюючи семантично незаповнену позицію, зумовлюють появу залежної прислівної частини.

Багатоаспектність вивчення речення (прагматичний, семантичний, структурний) засвідчує, що однакова семантика може бути виражена різними конструкціями. Структурні елементи речення аналізують як чітко організовану за певними нормами систему, одиниці якої можна описати за допомогою структурних схем. Мовознавці наголошують на відмінностях функційного і формального синтаксису, а для того, щоб пізнати суть окремих частин речення, потрібно усвідомити механізми їхньої злагодженої взаємодії та поєднання.

Використання під час нашого дослідження **системно-структурного підходу** передбачає аналіз «основних синтаксичних одиниць у плані їх ієрархії та наявності різноманітних площин взаємодії» [23, с. 8; 237].

А. П. Загнітко розрізняє два види підрядного прислівного зв'язку (валентна і присубстантивна зумовленість), які різняться способом створення предикативної частини. У першому випадку валентність як одна з виражальних дієслівних ознак, вияви якої спостерігаємо також в інших видах опорних слів (деяких прикметниках, прислівниках), у другому – центральним показником є частиномовна приналежність опорного слова [23, с. 18–19].

Ключовим методом дослідження в нашій роботі є *описовий* який постає інструментом систематизації, класифікації синтаксичних одиниць та аналізу специфіки їхньої будови і функціонування в тексті. За принципом *категоріального аналізу* [27, с. 13] розрізняємо різні групи складнопідрядних речень нерозчленованої структури та структурні одиниці, які є головними ознаками кожного семантичного різновиду.

Елементи *дистрибутивного аналізу* також використано при з'ясуванні залежності вживання сполучного засобу від характеру опорного слова в головній частині.

Висновки до розділу 1

Встановлення самостійного статусу конструкцій нерозчленованої структури в системі складнопідрядних речень тісно пов'язане із структурно-семантичним підходом до їх класифікації, згідно з яким дослідники зважають на специфіку співвіднесення підрядної частини з головною.

У складнопідрядних реченнях нерозчленованої структури підрядні частини стосуються опорного компонента у складі головної частини – дієслова, займенника, прикметника, іменника, прислівника – і створюють прислівну залежність.

Складнопідрядні речення нерозчленованої структури поділяються на конструкції з підрядними з'ясувально-об'єктної і атрибутивної семантики, проте обсяг таких конструкцій визначають по-різному – залежно від того, який принцип класифікації складнопідрядних речень беруть до уваги – структурно-семантичний чи логіко-граматичний.

У магістерському дослідженні дотримуємося принципів структурно-семантичної класифікації, за якою усі складнопідрядні речення поділяються на складні конструкції розчленованої та нерозчленованої структури, в межах останнього різновиду виділяємо речення атрибутивної і з'ясувально-об'єктної семантики.

До складу складнопідрядних речень атрибутивної семантики зараховуємо два класи таких структур: призайменниково-означальні і присубстантивно-означальні речення. На основі формальних елементів зв'язку предикативних частин розрізняємо три різновиди засобів зв'язку: 1) сполучниковий (реалізується за допомогою семантичних і функційних сполучників); 2) відносний (реалізується вживанням сполучних слів) та 3) займенниково-співвідносний (реалізується вживанням у головній частині співвідносного слова, якому в підрядній відповідає сполучник чи сполучне слово).

До класу складнопідрядних речень з'ясувально-об'єктної семантики зараховуємо структури, підрядні частини яких зумовлені значенням опорного слова в головній частині і є обов'язковими для комунікативної завершеності синтаксичної одиниці. Підрядні з'ясувальні частини відповідають на питання непрямих відмінків і стосуються одного з членів головної частини, який потребує змістового доповнення. Без підрядної головна частина була б неповною і в структурному, і в змістовому плані.

У системі з'ясувальних конструкцій розглядаємо структури, у яких при опорних віддієслівних іменниках вживаються вказівні займенники, що підсилюють об'єктне значення підрядної частини. При дефіциті вказівного слова речення з опорними девербативами розглядаємо в системі конструкцій атрибутивної семантики, вказуючи при цьому на синкретизм підрядної частини.

Зважаючи на специфіку сполучних засобів і комунікативної спрямованості підрядної частини у структурі складнопідрядних речень об'єктної семантики виокремлюємо конструкції: а) зі сполучниками сфери розповіді; б) зі сполучниками сфери волевиявлення; в) зі сполучниками чи сполучними словами сфери питальної мови.

Наше дослідження особливостей структурно-семантичної організації складнопідрядних речень атрибутивної і з'ясувально-об'єктної семантики в художньому тексті Докії Гуменної вплинуло на вибір різних методів і

прийомів дослідження фактичного матеріалу (описовий метод, прийоми дистрибутивного аналізу), які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної і систематизованої інформації про характер досліджуваних синтаксичних явищ.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОЇ БУДОВИ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНОЮ ОЗНАЧАЛЬНОЮ ЧАСТИНОЮ У ТВОРАХ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ

2.1. Синтаксичні особливості мови творів Докії Гуменної

Наше дослідження присвячене семантичному та структурному аналізу складнопідрядних речень нерозчленованої структури в мові творів Докії Гуменної. Об'єктом аналізу було обрано неоціненний твір літератури як на історичному, так і загалом на культурному й духовному рівнях, – роман-хроніка «Хрещатий яр», та твір, який актуальний не лише для сучасної аудиторії, а також для минулого й майбутнього покоління – повість «Мана».

Авторка аналізованих творів посідає чільне місце в українській літературі ХХ ст. Її творчість ніхто не зміг викреслити з історії української спадщини та із сердець тисяч читачів у 1920-их роках в Україні та читачів її творів на Заході після Другої світової війни.

У своїй спадщині відтворила дві сторони українського життя під кремлівською окупацією: погром українського села включно з голодом 1933 року, літературне життя України 1920-1940-их років.

Звернення дослідників синтаксичної будови до індивідуального стилю автора обумовлене усвідомленням внеску письменника в розвиток української мови, оскільки саме цей шлях веде до зосередження уваги до світоглядних позицій автора щодо певного історичного періоду.

Складні синтаксичні конструкції – обов'язковий елемент тексту художнього твору більшості авторів. Саме такі структури є інструментом творення конкретного відтворення деталей, образності, авторського задуму. У цьому контексті виникає інтерес до складнопідрядних речень з підрядними означальної семантики, що відтворюють та передають відтінки атрибутивного значення, які неможливо настільки точно передати з

використанням тотожних структурно простіших синтаксичних конструкцій – відокремлених означень, виражених дієприкметниковими зворотами, поширених та непоширених означень. Також не можемо упустити важливість функціонування складнопідрядних речень з підрядними з'ясувальними частинами, оскільки саме такі структури є відповідним інструментом для передачі сюжетних колізій, внутрішніх переживань персонажів.

Із мови творів Д. Гуменної вичленовано 354 синтаксичні одиниць з-поміж яких 58 % становлять складнопідрядні з'ясувальні речення, 42 % – складнопідрядні речення з підрядними означальними.

Рис.1. Частотність використання складнопідрядних речень з підрядною з'ясувальною та підрядною означальною частинами в аналізованих творах Докії Гуменної.

2.2. Складнопідрядні речення з підрядними присубстантивно-означальними частинами

Аналіз джерельної бази засвідчив, що у творах Докії Гуменної реалізуються різні структурні схеми складних конструкцій з підрядними частинами означальної семантики.

Дослідження творчого доробку письменниці засвідчило, що на частоту функціонування у ньому складнопідрядних означальних речень впливає не лише обсяг, а й зміст твору. Монологи-роздуми героїв, деталі окупаційного побуту, колоритні описи світу (частиною якого є сама письменниця), образи трагедії та реальні образи того часу – ґрунтовною складовою цих описів є залежні підрядні частини означальної семантики.

Атрибутивна підрядна частина складнопідрядної конструкції пояснює або уточнює опорне слово головного речення, насичує його новою інформацією.

Нами вичленовано з аналізованих творів Докії Гуменної 150 синтаксичних одиниць з підрядними означальними, з яких 78 – присубстантивно-означальні (52 %) та 72 – займенниково-означальні (48 %).

Рис.2. Частотність використання складнопідрядних речень з підрядною присубстантивно-означальною та підрядною займенниково-означальною в аналізованих творах Докії Гуменної.

Про специфіку стильової манери письменниці свідчить кількісне співвідношення неелементарних та елементарних конструкцій, виявлених у її творах. Ми встановили, що в мові текстів виявлено абсолютну більшість елементарних одиниць – 95,5 %. Складнопідрядні речення з підрядною означальною частиною з кількома підрядними у творах відтворюють панорами пейзажів, Києва: *Оцей примарний Київ, що відразу зробився подібний на старовинні гравюри, окутаний ніччю й кучерявими масивами садів* (1, с. 35), характеристику персонажів та внутрішні переживання героїв: *Справжня війна, якої всі чекали, яка прийшла несподівано* (1, с. 7); *Тільки в подвір'ї юрмиться вічно рухлива голота, що муравлиться в старосвітських порохнявих дімках, яких ще не встигли приректи на злом, у жертву новобудовам* (1, с. 45).

Повторення однакового сполучного засобу в означальних частинах різних блоків слугує стилістичним засобом увиразнення сказаного: *Це ж ті самі, що клялися Сталінові на мітингу, ті самі, що дерлися в браму і хотіли затоптати Мар'яну* (1, с. 35); *Він так заглиблено, так зосереджено обмірковував нерозв'язне, що мені теж захотілося побачити ті образи, що наповнювали його* (2, с. 8). Як бачимо, такі речення демонструють складність авторського стилю письменниці та постають засобом відображення її творчого мислення.

Часте використання елементарних складнопідрядних речень присубстантивно-означальної семантики можна пояснити бажанням авторки детально подати більше нової інформації: *Але то – тільки нісенітні плітки, які ще можна переказувати* (1, с. 10); *Але він же такий, що й хворий свого діла не покине* (2, с. 8); *Вже ось дістали вони записку, без якої в вагон на Київ не пускають* (1, с. 70), описати деталі навколишньої дійсності чи внутрішнього світу персонажів: *Вона три години мокла в черзі за пшоняним кандьором, що роздають біженцям* (1, с. 48); *Але він же такий, що й хворий свого діла не покине* (2, с. 8); *Все ж ближче й ближче до дня, коли таки зустрінуться вони* (1, с. 80), розставити змістові акценти, виділити предмет

чи явище з-поміж подібних: *Строкатість, барвистість, різноплощинність і суперечливість усього баченого прогнали сіру одноманітність, де вже все було за пляном та заздалегідь обіжниково передбачено* (1, с. 33); *Хто знає про українського партизана, який у нагороду за здобування радянської влади на Україні дістає від самого Щорса люльку* (1, с. 98); *Це така одчайдушна, що як чого захоче, то йде наосліп, жодних перешкод не бачить* (2, с. 10).

Важливим формальним елементом творення означальної семантики у складнопідрядних реченнях є засоби зв'язку. При розрізненні сполучників і сполучних слів підрядності особливі труднощі виникають при виокремленні в тексті багатофункційних омонімічних слів *що, як, коли*. В одних випадках вони виступають у функції сполучників підрядності, а в інших – у функції сполучних слів.

Найяскравішою формальною ознакою означальної семантики у прозі Докії Гуменної є багатозначний, багатофункційний сполучник **що**, який може пов'язувати не лише підрядні означальні з головним реченням, а й з'ясувальні, міри і ступеня, а також порівняльні підрядні частини.

Нами встановлено, що письменниця використовує засіб зв'язку *що*, котрий виконує роль сполучника переважно у реченнях з елементами розповіді, за допомогою якого, створено умови для зацікавлення читача наступними подіями сюжету: *Але все знаходилась причина, що треба цю ніч бути вдома* (1, с. 128); *Київ повний чуток, що у німців всього багато* (1, с. 138); *Бо ходять чутки, що всі неукраїнці на весну з Києва будуть виселені* (1, с. 197); *Враження таке, що хтось навмисне все це робить* (1, с. 193).

За допомогою сполучника *що* авторка специфічно творить атрибутивну семантику в складному реченні. Як стверджувала У.Я. Єдлінська, «на відміну від сполучникових слів займенникового походження, означальні сполучники не беруть участі у формуванні внутрішньо-синтаксичних зв'язків підрядних речень і не перебувають у формальній залежності від означуваних іменників» [22, с. 356]. Аналіз речень, у яких засіб зв'язку *що* є сполучним словом, засвідчив намагання Докії Гуменної акцентувати увагу на важливості

значення для змісту речення опорного слова в головній частині. Такі конструкції, що відтворюють актуальність ситуації, наповненні образністю подій, елементами пейзажу та виражальною емоційністю: *Чи не потрапляють у станцію, що он збоку, метрів за двісті?* (1, с. 85); *Диктові танки, що їх німці ставлять, аби відвести увагу від справжніх, таких, що зариваються самі у землю* (1, с. 81); *Оті блиски таємничі без звуку, що мигають цілу ніч* (1, с. 89); *Багато таких, що вдають виїзд із думкою залишитися* (1, с. 478); *Я й досі перебуваю в стані тієї щасливої гармонії душі, що легкою й повною радістю сповняє всю мою істоту* (2, с. 10).

За нашими даними, частотною в аналізованих складнопідрядних реченнях з підрядною означальною є група структур, в яких предикативні частини поєднуються також такими засобами зв'язку: **як, яка, який, які, де, яким, коли, яке**, з-поміж котрих найуживанішими є *коли, де*: *Все ж ближче й ближче до дня, коли таки зустрінуться вони* (1, с. 80); *Мар'яна з Галиною стоять на самому краєчку площі, де зустрічається вона з небом* (1, с. 154). Зазвичай, такі підрядні означальні речення завжди ускладнені відтінком часового та локального значення, привнесеного і збережуваного саме сполучними засобами *де, коли*.

Ми встановили, що складнопідрядні речення, предикативні частини яких поєднуються за допомогою елементів зв'язку *яка, який, які, яке* є менш поширеними в картотеці ілюстративного матеріалу. Проте наші спостереження засвідчили, що саме вони створюють тісний не тільки семантичний зв'язок між предикативними частинами, але і граматичний, оскільки узгоджуються з опорним словом у роді та числі. Відмінкова форма залежить від синтаксичної функції сполучного засобу в підрядній частині: *Вже ось дістали вони записку, без якої в вагон на Київ не пускають* (1, с. 76); *Не хочять боронити завоювань, якими користуються широкою рукою?* (1, с. 30); *Це дивовижне атмосферичне явище, яке, до речі, вилітає з димарів, відразу наклало печать трагічності* (1, с. 17); *Розповідали про незчисленні колони німців, які, хвиля за хвилею, наступають* (1, с. 81); *Свідомість моя*

докраю наповнена відчуттям такого щастя, за яке я можу віддати все своє минуле життя й майбутнє також (2, с. 22).

У. Я. Єдлінська стверджувала, що, «інверсійний порядок розташування предикативних частин у складнопідрядному реченні зумовлений, можливо, як і сьогодні, стилістичним фактором: потребою виділення змісту підрядного речення, логічного його наголошення, особливого підкреслення» [22, с. 77].

Нами не зафіксовано складнопідрядних конструкцій, в яких підрядна означальна займає препозицію щодо головної частини. Предикативні частини переважно розміщені одразу після опорного слова, оскільки дистанційне розташування ослаблює зв'язок між ними, дещо ускладнює розуміння змісту речення: *А хоче побачити справжніх дійових людей, які розповіли б йому, як воно насправді є* (1, с. 70); *В сходовій клітці будинку Ребе вдарила її несподіванка, що відразу переключила в зовсім інший душевний стан* (1, с. 134); *Вона із страхом дивиться сльозливими очима на Віллі, що підкидає ногою її бебехи і показує рукою на двері* (1, с. 188); *Це така одчайдушна, що як чого захоче, то йде наосліп, жодних перешкод не бачить* (2, с. 10); *За такими думками Кучерявий зовсім не цікавиться отими блакитними оголошеннями, що рясно поналіплювані на кожному кроці* (1, с. 192).

2.3. Складнопідрядні речення з підрядними займенниково-означальними частинами

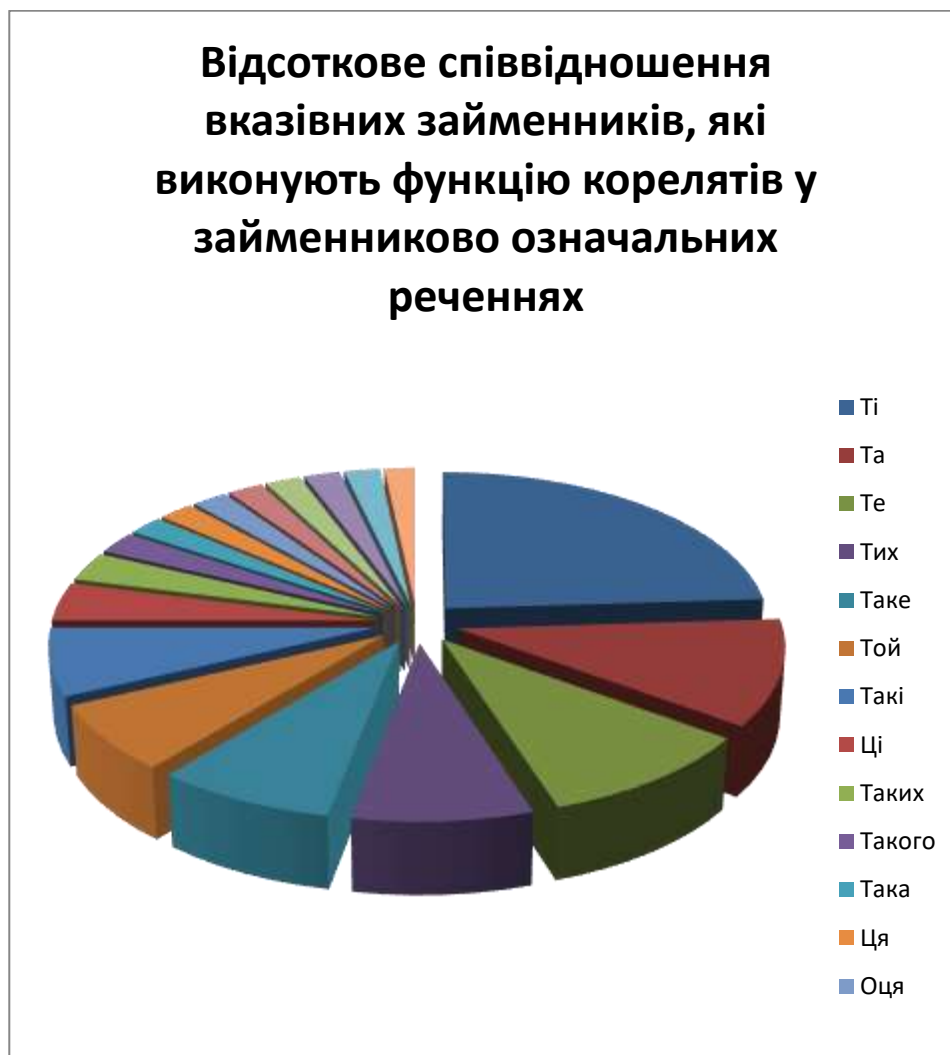
Наше дослідження засвідчило, що важливим елементом мови прози Докії Гуменної є складнопідрядні речення з підрядними займенниково-означальними частинами.

Атрибутивна семантика між предикативними частинами у такому типові конструкцій виражається специфічно, оскільки опорний елемент не має конкретного змістового наповнення. Виникає закономірність залежної частини, яка, крім семантичних означальних відтінків, пояснює, уточнює,

про що йдеться, містить цілком нову інформацію щодо співвідносних одиниць.

У головних частинах складнопідрядних конструкцій наявні опорні слова, зміст яких розкривають залежні частини. Функції корелятив, засвідчених у займенниково-означальних реченнях роману «Хрещатий яр» Докії Гуменної, найчастіше виступають вказівні займенники: **ті** (24 %) **та** (10 %), **те** (10 %), **тих** (8 %), **таке** (8 %), **той** (6 %), **такі** (6 %), **ці** (3 %), **таких** (3 %), поодинокі випадки вживання слів **такого** (2 %), **така** (2 %), **такого** (2 %), **ця** (2 %), **оця** (2 %), **оці** (2 %), **оце** (2 %), **цій** (2 %), **цю** (2 %), **отим** (2 %).

Рис.3. Частотність використання вказівних займенників у складнопідрядних реченнях з підрядною означальною частиною в аналізованих творах Докії Гуменної.

В аналізованих творах частотнійсь корелята **ті** суттєво переважає над іншими. На думку дослідників, характерна риса співвідносного слова – анафоричність, відсутність реального значення, що потребує певної конкретизації. Посилаючись на таке трактування ми не можемо стверджувати, що опорний елемент **ті** в різних відмінкових формах є семантично порожнім, випадковим елементом у тексті. Докія Гуменна використовує його свідомо, зосереджуючи увагу на тому явищі чи факті, які розуміємо за такою зовнішньою формою.

Займенник **ті** виконує також стилістичну функцію емоційного підсилення висловленого. Особливо яскраво простежуємо необхідність використання цього корелята у синтаксичних одиницях, зміст яких акцентує увагу на особливостях ставлення автора до персонажів твору, чи безпосередньо на думки й позиції щодо певних подій самих героїв: *Це ті, що все мали* (1, с. 30); *Найбільше дивувалися ті, що їх полукипки горіли* (1, с. 85); *А на кого ж мають спиратися ті, що приобіцяли відродити українську розбудову?* (1, с. 233); *Із теперішніх чотирьохсот тисяч населення мають залишитися тільки ті, що працюють* (1, с. 255).

Опорні слова разом зі сполучними засобами утворюють корелятивні пари. Центральною структурно-семантичною ознакою займенниково-означальних речень, вичленуваних із аналізованих текстів Докії Гуменної, є корелятивні пари **ті (та, те) – що** (сполучне слово). Частотність їх вживання у нашій джерельній базі найбільша: *Чи це відбивають від німців Київ ті гармати, що замасковані в усіх криївках, садах та парках?* (1, с. 137); *Вона радніша розповісти про ті жахи, що пережила* (1, с. 207); *Де та пароплавна служба, що так щиро дивувалася, чого це Мар'яна опинилася між цими?* (1, с. 54) *А та особа, що мала прийти сьогодні з Кучерявим, була якраз і не дуже далеко* (1, с. 304).

У мові прози Докії Гуменної також функціують такі комбінації корелятивів та сполучних засобів: **те – де**: *А-а-а, це ж і є те місце, де під час грабунку вибухло й поховало сотню людей!* (1, с. 153); **та – якої**: *Це ж і є та*

атмосфера, **якої** так багато років жадала її знудьгована душа (1, с. 80); **це** – **що**: А може й тому вирвалося **це** слово, **що** двадцять три роки тільки й чула презирливе про емігрантську реакційність (1, с. 10); **тих** – **хто**: Це пакується в дорогу світ завмагів, касирів, заготовельників та усіх **тих**, **хто** боїться розгрому (1, с. 21); **отим** – **що**: Заздрить **отим** дівчатам, **що** в машинах проїжджають через свіжо полатаний після бомбардування міст (1, с. 39); **такі** – **що**: То є **такі** педанти, **що** мусять бути до копійки чисті (1, с. 70); **ота** – **що**: А **ота** під водою, під Дніпром, фортеця на Жуковому острові, **що** два роки секретно будувалася (с. 82); **цій** – **що**: Отже, тепер і вона у **цій** рухливій гадюці, **що** простяглася неозорно на взгір'ю (1, с. 99); **таке** – **як**: На другий день після приходу німців життя в Києві почнеться **таке**, **як** було до першої світової війни (1, с. 110); **тих** – **що**: Мар'яна належить до **тих**, **що** хочуть **таке** право мати (1, с. 122); **той** – **що**: Так оце **той** кум, **що** два місяці гуркав під київськими ворітьми? (1, с. 146); **таке** – **що**: Та в цю мить побачили вони **таке**, **що** й кіна розхотілося (1, с. 153); **такі** – **як**: Вони **такі** ж, **як** були і в вісімнадцятому році (1, с. 156); **такі** – **що**: Може в тому уряді **такі** люди, **що** в скрині всі ці двадцять три роки спали, аж оце прокинулися? (1, с. 163); **отих** – **що**: **Отих** дітей, **що** просто із школи забрали, червоні не встигли вивести, то взяли на Звіринці всіх постріляли (1, с. 169); **тих** – **які**: Мар'яна не може їй викласти **тих** чуток, **які** кружляють по Києву (1, с. 194); **оце** – **що**: І бридке мені все **оце**, **що** прийшло разом із ним (1, с. 213); **цю** – **що**: Тепер от бредє мертвим містом серед руїн і хоче зрозуміти **цю** глупу ніч, **що** насувається невідхильно на Київ (1, с. 259); **той** – **що**: А де **той** рудовусий симпатяга у чорній шинелі, **що** радив усім якнайскорше поробитися купцями-мільйонерами? (1, с. 213); **оці** – **що**: Потім, добрі покупці **оці** фірмачі, **що** наїхали великою хмарою до Києва (1, с. 302); **тієї** – **що**: Ну, хоч би й із **тієї** гуморески, **що** оце вчитала в емігрантській російській газетці з Берліну «Новое Слово» (1, с. 319); **того** – **що**: Чагир упізнав у ньому **того**, **що** колись стояв із приятелем біля стенду під університетом і критикував його роботу, наліплені оголошення (1, с. 287); **ту**

– **яка:** Вона вбачала в ній ту благородність, яку приписувала мені завжди і без якої не хотіла мене приймати (2, с. 80).

Реєстр корелятивних пар у складних реченнях із підрядними займенниково-означальними частинами

Корелятивні пари	Відсоткове співвідношення у прозових творах
Ті – що	23%
Те – що	11%
Та – якої	9%
Це – що	7%
Тих – хто	6%
Отим – що	6%
Такі – що	5%
Ота – що	5%
Цій – що	4%
Того – що	4%
Тих – що	3%
Той – що	2, 7%
Таке – що	2%
Такі – що	2%
Отих – що	2%
Тих – які	2%
Оце – що	2%
Цю – що	2%%
Той – що	1,3%
Таке – як	1%%

Така класифікація свідчить про те, що в присубстантивно- означальних та займенниково-означальних складнопідрядних реченнях нерозчленованої структури атрибутивна семантика реалізується по-іншому. У другому випадку залежна частина розкриває значення корелята, який не дозволяє використовувати сполучний засіб з конкретними функціями. Він зумовлює появу семантично нечіткого елемента зв'язку.

Аналіз ілюстративного матеріалу засвідчив, що важливим синтаксичним засобом вираження ідеостилу прози Докії Гуменної є функціонування в аналізованих творах поліпредикативних одиниць з кількома підрядними займенниково-означальними.

Ці конструкції утворюють невелику групу структур, які передають особливий, узагальнений зміст або ж насичення художнього мовлення. Уживання таких конструкцій у творі простежуємо досить рідко: *Це ж **ті** самі, **що** клялися Сталінові на мітингу, **ті** самі, **що** дерлися в браму і хотіли затоптати Мар'яну* (1, с. 35); *Залишається мала оперативна група, з **тих**, **хто** не може сьогодні виїхати, **як** от стенографістка Галина* (1, с. 35).

Нами встановлено, що дослідниця використовує не лише поліпредикативні одиниці з кількома підрядними займенниково-означальними, а й поєднує речення атрибутивної й з'ясувальної семантики загалом, що є специфікою її ідеостилу: *Де **та** пароплавна служба, **що** так щиро дивувалася, **чого** це Мар'яна опинилася між цими* (1, с. 54).

Лексичні компоненти предикативних частин несуть основне змістове наповнення, а кількість підрядних частин у складнопідрядній конструкції, семантика, відтінки, спосіб розташування залежної частини щодо головної створюють внутрішньотекстову динаміку тексту, допомагають виразніше виявити авторський задум, підкреслити прихований сенс висловленого.

Складнопідрядні речення з підрядними атрибутивної семантики, виявлені у текстовому полотні роману Докії Гуменної, потребують детальнішого аналізу, оскільки залежні предикативні частини часто ускладнені іншими структурними елементами.

2.4. Специфіка ускладнення структури підрядних частин означальної семантики

Творчій манері письма Докії Гуменної притаманною є побудова складнопідрядних конструкцій з підрядними означальними частинами, у

структурі яких функціують ускладнювальні компоненти. Як стверджує С. Я. Єрмоленко, «ускладнення синтаксичних конструкцій, уживаних у художній прозі, треба розглядати як закономірний розвиток художнього стилю, що полягає в тісній взаємодії, переплетенні типів описового, оповідного мовлення і роздумів» [21, с. 196].

Нами встановлено, що не всі складнопідрядні речення означальної семантики зазнають ускладнення. Проте трапляються поєднання в одній залежній частині кількох однакових чи комбінованих сполучних засобів.

Ці елементи суттєво не впливають на семантику означальних частин, проте змінюють їх структуру, функціуючи додатковим засобом увиразнення, стилістичного відокремлення вже відомої інформації та передачу нової.

Для запобігання збігу кількох предикативних підрядних частин означальної семантики Докія Гуменна використовує однорідні члени речення: *Ті «щілини», що копали два роки тому, позаростали давно, позасувалися, ні разу не вживані для такої мети, як сьогодні (1, с. 483); А під шелест цих проповідей вилазять на поверхню пройдисвіти, що при всіх урядах не змогли зукраїнізуватися, чванливі й загребущі влади (1, с. 292). Це пакується в дорогу світ завмагів, касирів, заготовельників та усіх тих, хто боїться розгрому (1, с. 21); Може в тому уряді такі люди, що в скрині всі ці двадцять три роки спали, аж оце прокинулися? (1, с. 163); Отих дітей, що просто із школи забрали, червоні не встигли вивести, то взяли на Звіринці всіх постріляли (1, с. 169); Якись невизначені юнаки, що називають себе мистцями, журналістами, письменниками (1, с. 216); Він так заглиблено, так зосереджено обмірковував нерозв'язне, що мені теж захотілося побачити ті образи, що наповнювали його (2, с. 8); Вона із страхом дивиться сльозливими очима на Віллі, що підкидає ногою її бебехи і показує рукою на двері (1, с. 188); Ще ж вранці була вона тільки спостерігачем вибухлої в місті паніки, походжала по вулицях, засипаних попелом, утиканих машинами, кінними валками, прикрашених разками черг до крамниць, де все, з доброго дива, продавалося в необмеженій кількості (1, с. 32).*

На основі фактичного матеріалу проаналізовано, що однорідними можуть виступати усі члени речення, проте зауважимо, що найчастотнішими в досліджуваних конструкціях є однорідні присудки, які поєднуються за допомогою спільного компонента – сполучного засобу, який у підрядній частині виконує функцію підмета, наприклад: *Це може та підлабузницька виставка, що славословить переможні великонімецькі збройні сили і дякує за звільнення України?* (1, с 314).

За нашими даними, відокремленими можуть виступати всі другорядні члени речення, проте з-поміж них переважають відокремлені обставини, виражені дієприслівниковими та порівняльними зворотами: *Режисер розглядає публіку, що прийшла на оголошення, прочитавши в газеті про перші фундаторські збори літературно-науково-мистецького товариства* (1, с 216).

Мовознавець І. М. Кочан характеризує відокремлені та однорідні члени як джерело ритму прози [35]. Саме такі складнопідрядні конструкції доповнюють, деталізують за змістом залежні частини, мають у своєму складі нову інформацію. Використання у творі таких синтаксичних одиниць зумовлене авторським бажанням увиразнити описи, які візуалізують читачеві сюжетні колізії, чіткіше передати змістові деталі твору: *Тільки в подвір'ї юрмиться вічно рухлива голота, що муравлиться в старосвітських порохнявих дімках, яких ще не встигли приректи на злом, у жертву новобудовам* (1, с 45).

Часто у предикативних частинах складнопідрядних реченнях Докія Гуменна використовує вставні слова та конструкції з метою висловити власне ставлення до того, що відбувається, або позицію героїв, в уста яких вони впроєктовані. Ці одиниці виражають різні значення: *І це повинно бути тепер маяком, орієнтиром у ці дні, коли всі, і з ними разом Мар'яна, здичавіли, втратили розум, плутаються й не знають, що з собою зробити* (1, с. 30); *І господар цієї республіки, її корінний стрижень, нарешті, під гук*

гармат, що розвалюють радянську владу, заговорив, владно сказав, що довго думав, та не міг розтулити в цих триклятих чергах уст (1, с. 111).

Свідченням високої формо-змістової організації мови творів Докії Гуменної є поєднання різних видів ускладнення в одній залежній предикативній частині. Такі синтаксичні конструкції є зразковим прикладом виражальних можливостей української мови. У романі-хроніці «Хрещатий яр» спостерігаємо одночасне використання однорідних та відокремлених членів: *Не оцих, що кидаються від одних ідей до других, що переживають цей загальний переворот у психіці в таких рабських, ласих на дешевинку, формах!* (1, с. 117); *А далі, дорогі кияни, що ніяк не хоче евакуюватися, попри всі способи та запрошення, що огинається від усіх можливостей виперти вас із Києва і ждете німця, а далі – трудова повинність* (1, с. 115).

Складнопідрядним конструкціям з кількома підрядними означальними частинами з'ясувальної семантики, проаналізованими у творах Докії Гуменної, характерна ускладнена будова. Письменниця використовує ті ж засоби ускладнення, а також поєднує в одному реченні декілька таких елементів.

Складні синтаксичні одиниці з підрядними нерозчленованої структури з'ясувальної семантики функціують у всіх центральних лініях словесно-художнього зображення мови аналізованих творів Докії Гуменної (діалогічна мова, внутрішні монологи).

Виокремлюємо такі екстралінгвальні чинники, які максимально впливають на словесне наповнення діалогів загалом та структуру складнопідрядних речень, зокрема: освіта, вік, національність, часопростір, ситуація, професія мовців.

Типовими рисами складнопідрядних речень атрибутивної семантики, вжитих у мові творів у формі діалогів, є інтерес авторки до використання саме питальних речень, що свідчить про душевний неспокій письменниці, про її пошук правди та справедливості. Наприклад: *Невже це ті самі озвірілі, що отарою тиснулися в пароплав, у браму?* (1, с. 48); *Вже й не буде в нас*

ніколи своєї верхівки, що росте з кореня, боронить інтереси всього народу? (1, с. 125); Чи це відбивають від німців Київ ті гармати, що замасковані в усіх кривках, садах та парках? (1, с. 137); Так оце той кум, що два місяці гуркав під київськими ворітьми? (1, с. 146); Може в тому уряді такі люди, що в скрині всі ці двадцять три роки спали, аж оце прокинулися? (1, с. 163); Це може та підлабузницька виставка, що славословить переможні великонімецькі збройні сили і дякує за звільнення України? (1, с. 314).

На нашу думку, використання залежних частин означальної семантики зумовлене авторським стилем та бажанням передати детальну описову характеристику явищ дійсності: *Оці стрічки, оці широкі й круглі шатра парашутистів, що спускаються просто на очах у всіх, мов до себе додому (1, с. 12); В додачу до цієї цілком благонадійної анекдоти пошенки розповідалося про неспійманих парашутистів, про Гітлерові похвальби такого ось числа обідати в Києві, про заклики до селян, до радянських бійців, про панічну втечу із Західної, де все перемішалося, все летіло й утікало в хаосі й паніці (1, с. 15); Тільки в подвір'ї юрмиться вічно рухлива голота, що муравлиться в старосвітських порохнявих дімках, яких ще не встигли приректи на злом, у жертву новобудовам (1, с. 45); Та це ж найкоротша формула, яку тільки можна придумати для сьогоденного дня! (1, с. 372); Вже ж не за цих старорежимників, що повисовували свої голови з-під мамашиних нафталінових кофт двадцятип'ятирічної давности (1, с. 320).*

Використання складнопідрядних означальних речень характерне й для авторської мови: *Це в той час, коли навколо Києва стоїть сморід від неприбраних трупів, коли до поліклінік у чергу стоять машини з пораненими, коли довкола, замість сіл, – згарища (1, с. 115); У червоноармійця, що відбився від своєї частини, може грошей і не бути (1, с. 12); Всі ждуть ствердження поголки, що вже наші німців відігнали й Львів відбили назад (1, с. 14); Не задушлива спека, не навратливий вітер із пилом, не їдка вогкість, а курортна живодайна розкіш, де втому твою стирає те, чим ти дихаєш (1, с. 16).*

Нами встановлено, що майже не зазнають ускладнень формальними елементами підрядні частини займенниково-означальних конструкцій. Яскравість і простота структури цих складнопідрядних одиниць нерозчленованої структури є методом художнього мислення письменниці й ознака високої стильової довершеності [92, с. 57].

За нашими даними, найпоширенішим засобом ускладнення означальних предикативних частин складнопідрядних речень є однорідні члени речення, які допомагають авторові якнайповніше передати сюжетні та позасюжетні елементи: *Зовсім так само, як оці всі, що розграбовують магазини, склади, аптеки, навіть кіоски Союздруку.* (1, с. 138); *Це Мар'янині єдині години, що виправдують роки й десятки років безцільних нудьг, страждань і душевної порожнечі* (1, с. 301).

Висновки до розділу 2

Специфіка функціонування складнопідрядних речень нерозчленованої структури атрибутивної семантики в аналізованих творах зумовлена насамперед ідейно-тематичною, змістовою організацією художніх творів Докії Гуменної.

Використання авторкою різних типів складнопідрядних конструкцій атрибутивної семантики – це основна ознака поетапної, розширеної оповідної манери, що спонукає читача поринути у внутрішній світ переживань героїв або функціонує інструментом відображення пейзажів, які переважно завжди виконують роль резонатора цих же емоцій.

Одними з основних формальних засобів творення означальної семантики є елементи зв'язку. Найпоширенішими для підрядних складнопідрядних присубстантивно-означальних одиниць є сполучні слова *що, коли, де, яка*. Такі сполучні слова безпосередньо беруть участь у формуванні внутрішньо-синтаксичних означальних відношень.

На основі аналізу ілюстративного матеріалу переконалися, що між частинами складнопідрядних речень із підрядними присубстантивно-означальними та займенниково-означальними наявний неоднаковий реєстр сполучних засобів.

У складнопідрядних реченнях другого типу сполучні засоби *коли, яка та де* функціують рідше. Проте центральним елементом як в першому, так і в другому типі складнопідрядних конструкцій виступає сполучне слово *що*.

Опорні слова разом зі сполучними засобами утворюють моделі корелятивних пар, різні комбінації яких у мові прози Докії Гуменної є свідченням синтаксичного як різноманіття української мови, так і майстерності авторки зокрема: той (та, те) – що (сполучне слово і сполучник), той – хто, той – котрий, той (те) – що (сполучник) і т.д.

Використання великої кількості складнопідрядних конструкцій із кількома підрядними займенниково-означальними чи присубстантивно-означальними є важливою складовою художнього тексту, адже такі частини допомагають точно виразити творчий задум, слугують засобами образності.

Ускладнення підрядних частин атрибутивної семантики – граматичне явище, що служить додатковим інструментом увиразнення і змістового розширення текстового полотна художніх творів. Докія Гуменна використовує різні види ускладнених структури предикативних частин, комбінує їх у своїх творах.

Найпоширенішими є складнопідрядні речення, предикативні частини яких ускладнені однорідними членами речення, які є незамінними компонентами для передачі динамізму ситуацій, подачі нових фактів, уникнення повторів, стилістичного виділення певного змісту.

Також виявлено складнопідрядні речення у структурі яких функціують вставні слова та конструкції, відокремлені члени, поєднання цих елементів. Складнопідрядні речення з підрядними означальної та займенниково-означальної семантики виконують естетично-зображувальну функцію. Вони є доцільним інструментом точного відтворення всіх деталей художнього

світу та внутрішніх переживань героїв (особливо якщо йдеться про неелементарні структури з кількома підрядними атрибутивної семантики).

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОЇ БУДОВИ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНОЮ З'ЯСУВАЛЬНОЮ ЧАСТИНОЮ У ТВОРАХ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ

3.1. Семантичні особливості складнопідрядних речень із підрядними з'ясувальними

У мові прозових текстів Докії Гуменної можна простежити основні тенденції та специфіку формування складнопідрядних речень з підрядними з'ясувальними частинами. Вони чисельно представлені в тексті всього твору, адже є центральним інструментом для передачі внутрішніх переживань персонажів, сюжетних колізій.

Кількісний розподіл цих конструкцій зумовлений не лише обсягом, а й змістом прозового тексту. Картотека ілюстративного матеріалу нараховує 254 складнопідрядних речень з підрядними з'ясувальними частинами, з-поміж них абсолютну більшість становлять елементарні конструкції, проте зустрічаємо поодинокі випадки складнопідрядних багатокomпонентних конструкцій.

Твори Докії Гуменної насичені структурами з динамічними формами розповіді, подієвості, у зв'язку з чим, мають численну перевагу над описовістю (основним засобом творення описових форм є складнопідрядні речення атрибутивної семантики). Саме це зумовило частотніше використання речень об'єктної семантики у порівнянні з означальними структурами.

Опорні слова є центральним чинником у процесі творення складнопідрядних з'ясувальних частин речення, адже їх будову проєктує їхнє кваліфікаційне значення і семантика. Т. Є. Масицька доводить, що поєднання семантично залежних елементів і опорного дієслова є результатом їхньої

семантичної сумісності, тобто *валентність* – це передбачувана сполучуваність слів [46, с. 9].

Н. М. Валгіна вважає, що кількість дієслів, яким властиво приєднувати залежну з'ясувальну частину, дуже обмежена, тут вагомими є не лише загальні синтаксичні властивості певних конструкцій цієї частини мови, а й їхнє значення та стилістичні характеристики [8, с. 326].

Семантико-синтаксичні специфіка складнопідрядних з'ясувальних речень проєктує зміни граматичних особливостей опорних слів. Мовознавці С. Шабат-Савка та В. Куць зазначають, що «синтаксична сполучуваність підрядних з'ясувальних речень обмежується певними семантичними групами дієслів, лексична природа яких передбачає потребу в поясненні, конкретизації їх значень» [91, с. 247]. Зважаючи на те, що найчастіше опорними словами виявляються дієслова, то інші частини мови, що виконують ці функції і вжиті в такій позиції, частково переходять у так звані синтаксичні дієслова. І. Р. Вихованець щодо цього висловлює свою позицію, «воно (поняття дієслова – авт.) відбиває ситуативне синтаксичне уподібнення одиниць цих класів слів до дієслова, зумовлене транспортуванням їх у типові дієслівні синтаксичні позиції» [91, с. 54].

Сполучуваність із субстанційними компонентами предикатів проєктуються їх семантичними властивостями. У складній синтаксичній одиниці таким компонентом виступає підрядна частина. Функції опорних елементів виконують слова релятивного значення, після яких необхідно заповнити позицію відповідними граматичними формами.

Е. В. Олійник доводить, що опорні слова із семантикою мовлення, сприймання, волевиявлення, мислення та бажання неускладнені іншими семантичними відтінками. Мовезнавець запропонувала свою класифікацію цих одиниць [54]. Беручи за основу її дослідження, пропонуємо поділ на семантичні групи складнопідрядних речень з підрядними означальними, у яких у головній частині функціують дієслова типової семантики, здійснений на матеріалі творів Докії Гуменної.

1. Дієслова значення **розумової** діяльності: *знати, думати, дослідити, судити, здогадуватися, переконатися, гадати, здивуватися, пізнати, викрити, пильнувати, запам'ятати* тощо. Наприклад: *Вже нема чого й думати, щоб оселитися десь у центрі* (1, с. 364); *А Мар'яна думала, що вже скажуть виселятися* (1, с. 322); *Тиснуться одне до одного та згадують, що німецьке радіо обіцяло* (1, с. 300); *Мар'яні все здається, що це йде й говорить із нею Васанта* (1, с. 287); *Мар'яна зовсім забула, що вона мисє вікно* (1, с. 234); *А вона думала, що цей примусово накинений на роботі неоковирний прилад із хоботом ніколи ні на що не здається, хібащо терти хрін* (1, с. 18); *Але він зо всіма однаково люб'язний і я розумію, що не слід надавати ваги, коли він зайвий раз усміхнеться до мене своєю сліпучою посмішкою, чи запросить погуляти над кручами* (2, с. 28).

2. Дієслова зі значенням **мовленнєвої** діяльності (рецептивних та репродуктивних): *говорити, казати, хвалитися, послухати, шепотіти, запевняти, чути, допитуватися, писати, заявити, завіdomляти, повідомляти, грозити, прочитати* та інші. Наприклад: *А ще іншими словами: кажуть, що людина під сорок років неминуче стає скептиком* (1, с. 300); *Гнат сумлінно переказував усі відповіді німцєві і навіть прочитав, що написано в листівці* (1, с. 339); *Та Кучерявий каже, що в Києві має відбутися багато змін* (1, с. 255); *Неможливо їх обійти, щоб сказати те, чого надто багато* (2, с. 28).

3. **Фізична** діяльність і **сприйняття** органами чуття: *поглянути, побачити, шукати, показувати, зробити, зауважити, забрати, видіти, заглядати* тощо. Наприклад: *Гнат ще цікавий побачити, яке то враження справить на Мар'яну Бадьора* (1, с. 296); *Вона навіть не роздивилася, що то за Мирося* (1, с. 238); *Я чула, що Гітлер сам у якомусь там поколінні з жидів* (1, с. 212); *Аж тепер помітила Мар'яна, що ніжна аквареля неба згушла, перетворилася в інтенсивну синяву* (1, с. 37); *Почуємо, що то скажуть на мітингу київської інтелігенції* (1, с. 10); *Прийшов час на ділі показати, що ми*

– незламні твердокам'яні більшовики (1, с. 50); Бачив, як розстрілювали за містом цілу тюрму (1, с. 67); Бачив, як ішов у воду міст разом таки з піхотою (1, с. 76) Я дуже добре бачу й розумію, чого хоче кожна людина, а сама нічого не хочу від людей (2, с. 9).

4. Дієслова на позначення **подієвості, буття** (структурним компонентом головної частини є особове дієслово в безособовому значенні або безпосередньо безособове дієслово): *виходити, розумітися, лучатися (траплятися), статися, здаватися, означати*: Довелося йти багато пішки, бо дорогою машину розбомбило (1, с. 61); *Не здається їй, що це – місто* (1, с. 17); Хотілося затаєно знати, які ж насправді (1, с. 10); У Житомирі одна стара жидівка зголосилася, що хоче до Києва, до дітей (1, с. 66); Мені здається, що я теж подобаюся Юлії (2, с. 19).

5. Психічна **діяльність, емоційний стан**: *терпіти, вірити, вдавати, боятися, відчувати (почувати) надіятися, жалуватися та інші*. Наприклад: Добре, якщо ми за два тижні вернемося (1, с.23); Мар'яна відчула, що винна, що зловлено її на ганебному вчинкові (1, с.48); І вона прагне, щоб було, «як колись»? (1, с.83); Сердечна він душа, тільки ото шкода, що хоровитий дуже (2, с. 7).

6. Дієслова на позначення **волевиявлення, бажання, спонукання, потреби, заклику, обіцянок**: *хотіти, присягнути, просити, дозволити, зважати, дякувати, благати, налягати (наполягати), жадати тощо*: – Пообіцяли їм, що добре годуватимуть і звільнять з полону (1, с. 190); Мар'яна навіть хотіла, щоб Роза вернулася (1, с. 157); *Офіцерових двох-трьох коротких слівцець* досить було, щоб чемних юнаків водою змило (1, 181) Я вчора ввечорі хотів, знаючи, що він допізна сидить у своєму кабінеті, зайти, між іншим, з одною справою, а була думка запросити його в вихідний день поїхати на полювання (2,с. 21).

Складнопідрядні конструкції, у яких опорними виступають слова *дивуватися, дякувати, боятися, жалуватися* свідчать про те, що семантика предиката впливає на значеннєвий тип підрядної частини. Такі синтаксичні

одиниці мають не конкретно реалізовані семантико-синтаксичні відношення: *Як шкодуватиме потім Мар'яна, що не надивилася востаннє на Хрещатик!* (1, с. 173). *Шкодуватиме* за що чи з якої причини? Чому? Таким чином утворюються синкретичні відношення. Переконані, що перетворення підрядної частини на член речення проєктує з'ясувальну семантику, сполучний елемент **що** – традиційний засіб зв'язку в таких структурах, проте не заперечуємо накладання причинових значеннєвих відтінків: *Мар'яна потім шкодуватиме за останньою можливістю надивитися на Хрещатик!* Від запитання залежить тип підрядної частини.

Р. О. Христіанінова, зокрема, зауважує, що «синкретичні об'єктно-причинові складнопідрядні речення формують окремі дієслова та предикативи внутрішнього стану, предикативні частини поєднує сполучник **що**» [89, с. 4–5].

Дієприслівники з такою ж семантикою можуть виступати опорними елементами головної частини. Підрядна частина залежить від одиничного дієприслівника або дієприслівникового звороту: *Аж тепер зрозуміло, чому це перед самою війною послали на гастролі в глибину СРСР театр імени Франка та хор Котка* (1, с. 93); *Потім виявилось, що там усього п'ятнадцять – двадцять німців* (1, с. 117); *Заболіло німцям, що українські вчені і в таких умовах працюють?* (1, 485); *Мар'яні здавалося, що Васанта й сама не вірить у те, що каже* (1, с. 211); *Мені здавалося, що я знайшов щось велике у своєму житті, чого в інших жінках досі не бачив* (2, с. 80).

За нашими даними, у ролі опорних слів у головних частинах можуть функціонувати не лише дієслівні форми та дієслова, а й інші частини мови.

На думку авторів праці «Теоретичної морфології української мови», «прикметники та прислівники стають носіями валентності, коли вони потрапляють у предикативну позицію, що, як відомо, є первинною для дієслова» [11, с. 269].

Реєстр **прислівників** в аналізованих творах, які виконують роль предикативів у головній частині складнопідрядних одиниць з підрядними

об'єктної семантики незначний. Семантично вони реалізують впевненість/невпевненість (певно, очевидно, ледве, видко, видно, звісно), характеристику того, про що йтиметься в залежній частині (добре, розумно, жаль, дивно, цікаво): *От і шкода, що з тобою не можна тепер говорити* (1, с. 212); *Мені жаль безмежно, що ти так злобно сприймаєш мою правду* (1, с. 215); *Добре, якщо ми за два тижні вернемося* (1, с. 23).

Для синтаксичної будови мови творів Докії Гуменної специфічним є вживання у складнопідрядних з'ясувальних реченнях опорних елементів – **займенників** у непрямих відмінках: *те, ті, тим, чи то*. Залежна частина наповнює змістом, конкретизує опорний займенник: ***Чи то*** правда, що її ніби *то* вивезли на Сибір? (1, с. 61); *Трудне Мар'янине становище ускладнюється* ***тим***, що мусить же вона озиратися ще й навколо, – як інші? (1, с. 38); *Не спиняє втікачів і* ***те***, що машин не вистачає (1, с. 21); *Хай собі несуть вантажі* ***ті***, хто їх ввалив собі на плечі (2, с. 8).

Дослідниця О. М. Труш вважає, що вказівні слова «підсилюють смислові відношення між предикативними частинами» [76, с. 222]. Такі елементи є обов'язковими у структурі речень, оскільки на них падає логічний наголос, за допомогою чого автор зосереджує увагу на важливості конкретного змістового наповнення, що містить підрядна частина.

Між семантикою сполучного засобу, який поєднує предикативну частину синтаксичної одиниці і опорного елемента, існує тісний зв'язок, тому їх необхідно аналізувати комплексно.

К. Г. Городенська характеризує сполучники підрядності як важливі характеристики семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами, називаючи такі особливості їх другою граматичною функцією. Об'єктна валентність може спроектовувати семантичну нівеляцію сполучників [16].

Картотека ілюстративного матеріалу складнопідрядних конструкцій з підрядними з'ясувальними в аналізованих творах Докії Гуменної налічує 17 одиниць, у яких функціують такі сполучні засоби: сполучні слова **що, як,**

коли, куди, де, поки, хто, той, які, бо, чий, коли, чому; сполучники що, як, щоб, чи.

Засоби зв'язку іноді нашаровують на залежні частини додаткові відтінки значень, зумовлюють зміни об'єктної семантики, впливають на комунікативну спрямованість синтаксичної одиниці.

За нашими даними, найпоширенішим елементом зв'язку, який Докія Гуменна активно використовувала у своїх творах є сполучник **що**. Частотність функціонування сягає понад 81 %: *Мар'яна зауважила, що то перегородили дорогу сіро-зелені уніформи, всуміш із чорними київськими поліцаями* (1, с. 340); *Дуже скоро якось усі довідалися, що той перший транспорт добровольців мало не замерз у нетоплених товарняках* (1, с. 320); *От недавно читала в якійсь брошурі, що, мовляв, предки наші не могли досягнути до земель південних, до Чорного моря* (1, с. 261); *Почався він тим, що вранці знайшла вона на своєму столі совєтську листівку* (1, с. 239); *Пішла вона сьогодні спеціально, щоб подивитися на цей феномен — українських націоналістів* (1, с. 224); *Мені здається, що жінки своєї він не любить* (2, с. 28); *Я вже знаю, що мені треба за всяку ціну вийти з цього закутня* (2, с. 28).

Найчастіше у складнопідрядних реченнях підрядні частини приєднуються сполучником **що** до опорних слів головних частин зі значенням:

1) мовленнєвої діяльності: *Треба йому сказати, що серед нас є жиди* (1, с. 187); *Але ось кажуть, що вже можна пройти до Думської площі* (1, с. 191); *Еренбург виступив і сказав, що жиди можуть жити тільки в симбіозі з якимось другим народом* (1, с. 95);

2) розумової діяльності: *А я чув, що столиця України буде у Львові, або в Кракові* (1, с. 199); *Галина нюхом чула, що тут треба «мати вигляд», що захід розцінює людей по убранню* (1, с. 197) *Можна подумати, що це — тисяча кілометрів!* (1, с. 67); *А вона думала, що цей примусово накинений на роботі неоковирний прилад із хоботом ніколи ні на що не здається, хібащо*

терти хрін (1, с.18); Баби на базарах уже достоменно знали, що гетьман Скоропадський покликав до себе Гітлера й сказав йому таке: «Слухай-но, Адольфе!...» (1, с. 14); Я вже знаю, що мені треба за всяку ціну вийти з цього закуття (2, с. 28); В такому стані я не розумію, чого люди через дрібниці псують нерви, шукають кращого, — коли найкраще в самих нас (2, с. 10);

3) фізичної діяльності сприйняття: *А я думав, що це йдуть німці вісімнадцятого року... (1, с. 172); Німці напевно не знають, що це воно таке (1, с. 190); Офіцер їм наполегливо тлумачить, що за два тижні до Києва приїде український уряд (1, с. 149); Вдень же літня київська лагідна розкіш повітря примушує забувати, що ти в облозі (1, с. 90); Бачив, як ішов у воду міст разом таки з піхотою (1, с. 76); Щодня ж не трапиться вам почути, як збереться чоловік сто й проголосить самостійну Україну (1, с. 165); Неможливо їх обійти, щоб сказати те, чого надто багато (2, с. 28);*

3) психічних процесів: *Ми, навпаки, боїмось, що селяни будуть задоволені після більшовицького режиму й не захотять боротися з німцями. (1, с. 197); Але Мар'яні здається, що було б до речі роз'яснити цю фікцію (1, с. 101); Потім виявляється, що там усього п'ятнадцять - двадцять німців (1, с. 117) Мар'яна відчула, що винна, що зловлено її на ганебному вчинкові (1, с. 48).*

До окремого рангу відносимо співвідносні слова-займенники, значення яких розкриває залежна частина, адже самі по собі вони потребують конкретизації, розкриття змісту, між частинами існують об'єктні семантико-синтаксичні відношення: *Тут у коридорі можна почути всі новини дня, легенди, плітки і **те, що** вважається ще воєнною таємницею (1, с. 18); Не спиняє втікачів і **те, що** машин не вистачає (1, с. 21); Тепер із Ірпіня всіх виселяють, за **те, що** ніхто не дав знати (1, с. 105); Залежно від переконань та поглядів чує людина тільки **те, що** хочеться їй чути (1, с. 110); Дійшло навіть до **того, що** збунтовані «дурні вівці» заатакували санітарний поїзд (1, с. 123); Одній миловидній жіночці з трьома дітьми запропоновано було розкішну пайку і прекрасну платню за **те, що** вона відробить два дні на*

тиждень (1, с. 355); *Один мій знайомий був заарештований тільки за те, що зав'язував шнурка на черевіку* (1, с. 480); *Хай собі несуть вантажі ті, хто їх ввалив собі на плечі* (2, с. 8).

Сполучні засоби є не лише формальними засобами творення підрядного зв'язку, а й безпосередньо впливають на реалізацію семантико-синтаксичних відношень у реченні. Особливо виражено це спостерігаємо в з'ясувальних підрядних частинах, які поєднані сполучними словами, характерними для інших одиниць.

Серед переліку сполучників, представлених у творах письменниці, сполучник **щоб** – другий за частотою вживання. Періодичність його вживання значно менша в порівнянні з попередньо аналізованим типом, проте все ж зафіксовано джерельною базою. Відсоткове співвідношення сполучного засобу в аналізованих творах Докії Гуменної становить 7,6 % від усіх зафіксованих елементів приєднання: *Я не звикла, щоб при мені грубо висловлювалися* (1, с. 67); *Але ж Максим для того й у полон здався, щоб щось самому про це почути* (1, с. 77); *Я далекий від того, щоб ідеалізувати тих синьожупанників, зеленошличників та чорношличників* (1, с. 91); *Вже нема чого й думати, щоб оселитися десь у центрі* (1, с. 364); *Написати хіба, щоб вислали мені рушницю й гумові чоботи* (2, с. 19).

У деяких підрядних частинах складнопідрядної конструкції опорним словом виступає займенник, ірреальна модальність виражена специфічно: *Може для того, щоб при виході всіх нас заарештували й щоб ми посиділи одну добу?* (1, с. 165).

Ю. В. Шевельов зазначав, «Сполучник **щоб** вносить модальні відтінки: сумнів, бажання, найчастіше вживається, коли в головному реченні присудок стоїть у наказовому способі або зв'язаний з запереченням» [94, с. 111]. За нашими даними, у творах Докії Гуменної речення з присудками в такій граматичній позиції не трапляються.

Дослідження показало, що в ролі елементів зв'язку предикативних частин складнопідрядних конструкцій ужито омонімічні сполучник та

прислівник **як**. Кількість випадків використання у функції сполучного засобу прислівника **як** становить 7 % від усіх проаналізованих нами елементів зв'язку. Частотність вживання сполучного слова значною мірою зумовлено змістом творів.

Визначити чітко і точно частиномовну належність цих омонімів не завжди легко, проте існують критерії, за якими варто їх розрізняти. Таким чином, прислівник **як** у значенні сполучного слова часто функціює в питальному чи окличному реченні, на нього падає логічний наголос, його можна замінити іншим прислівником (найбільш вдалим засобом заміни є сполучення слів яким чином), наприклад: *Бачив, як розстрілювали за містом цілу тюрму* (1, с. 67); *Ясно, це вони говорять з-за кордону і їх коло ідей, їх звертання до колгоспника, як до селянина двадцять три роки тому, – до жалу вузьке, обмежене, тісне* (1, с. 10); *Бачив, як ішов у воду міст разом таки з піхотою* (1, с. 76). *І уяви собі, Максиме, як тільки він сказав це, так я зразу й освоївся, перестав підозріло-недовірливо дивитися на цю величну, розкішну обстанову* (2, с. 7).

М. М. Богдан вказує, що **як**-прислівник уособлює кількісне значення (скільки?) або якісне (яким способом?), у реченні стосується присудка і виступає обставиною способу дії або міри і ступеня [4].

Сполучник **як** у контексті твору логічно ненаголошений, його можна замінити іншими сполучниками (якщо, ніж що,): *Вони не помітили, як уже йдуть разом широкою польовою дорогою, танкіст не помітив, як уже все чисто розказав про себе, хай йому біс!* (1, с. 27); *Ніхто тільки не знав, як же справді поводяться німці на захопленій території* (1, с. 95).

Як засвідчує джерельна база, **як**-прислівник приєднує залежні предикативні частини до опорних слів з такою ж семантикою, що й сполучник **як**.

Е. В. Олійник зазначає, що поданим сполучником «приєднується підрядна частина, зміст якої мислиться як дійсний у певний відрізок часу» [54, с 24]. Проте в тому випадку, коли сполучний засіб **як** можна замінити на

сполучник **якщо**, утворюється ірреальна модальність, зміст головної частини може стати дійсний тільки за умови, яка наявна в залежній (складнопідрядні речення з підрядними обставинними умови).

Ще один клас в картотеці аналізованого матеріалу становлять складнопідрядні з'ясувальні речення із підрядними частинами, що містять сполучні слова – прислівники **часу** та **місця**. У цих синтаксичних конструкціях на об'єктну семантику нашаровуються темпоральні та локативні відтінки значень, крім того, їх функціонування також проєктує появу непрямого питального значення.

До першого класу зараховуємо темпоральну підгрупу сполучних засобів, виокремлених у складі складнопідрядних речень об'єктної семантики, які представлені словами **доки**, **коли**: *Тітка казала, коли німці заходять до селянської хати, то дивуються, які ці українські селяни брудні.* (1, с. 93); *Особливо любить вона, доки вдосвіта будить повітряна тривога* (1, с. 17); *Я гадаю, коли він вискочив з моєї кімнати, то дуже пошкодував, що не відрізнив слова «завше» від «завтра»* (2, с. 24).

До другого класу належать складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними з прислівниками **де**, **куди** у функції сполучних засобів: *Ти скажи мені, де корчі в шлунку поділися, де стопудове залізо з ніг звалилося?!* (1, с. 59); *І я знаю, куди йду* (1, с. 59); *Ти мені скажи, коли це в нашому домі заарештували якусь Ступину* (1, с. 378); *Я й сама не знаю, куди я її везу* (1, с. 62).

У мові творів Докії Гуменної нами виявлено складнопідрядні речення, підрядна з'ясувальна частина яких приєднується до головної сполучником **ніж**, що зберігає відтінок порівняння, хоча й асемантизовується в нових контекстах. Цей сполучний засіб представлено в тексті рідко. Таким чином, матеріал твору Докії Гуменної підтверджує тезу К. Г. Городенської про значно вужчий семантичний діапазон опорних слів, які здатні утворювати появу залежної об'єктної частини з компаративним відтінком [16, с. 25].

Як засіб зв'язку у складнопідрядних конструкціях із з'ясувальними підрядними частинами сполучник **ніж** немов підсилює закладену в семантиці предиката невпевненість щодо інформації, яку містить залежна частина. Особливістю такого виду одиниць є опорне слово – прислівник у простій формі вищого ступеня порівняння: *Так, це дуже близько від смерти, але мені здається, — краще на смерть, **ніж** у Сибір* (1, с. 20); *Тобі також не вадить перше, **ніж** розпакуватися, спакуватися* (1, с. 46); *І це краще, **ніж** висловлювати співчуття, потішати* (2, с. 43).

Складнопідрядні конструкції, у складі яких функціують повторювані сполучні засоби **чи...чи**, мають специфічний вид підрядного зв'язку, відчутно наближений до сурядного. Опорний елемент створює незамінну позицію додатка, замість останнього вжито залежну предикативну частину, яка здатна існувати як самостійна у системі паратаксису: *Чи це така традиція тут, з якою мені доводиться боротися, чи це я сам винен?* (2, с. 48).

Поєднання сполучного засобу та опорного слова спроектовують появу додаткових компаративних смислових відтінків. Наявність цих компонентів складного речення є взаємозумовленою.

Періодичність використання займенника **хто** у складнопідрядних конструкціях об'єктної семантики невелика, цей засіб зв'язку не є типовим для з'ясувальних синтаксичних одиниць в аналізованих творах: *До кожного він приглядається – чи це не той, хто хоче його обдурити?* (2, с. 11); *Як і всі, **хто** залишився, святкують, радіють* (1, с. 169); *Вічно стережися, чи **хто** не підглядає за тобою* (1, с. 273); *Я чудово знав, чого кому треба, **хто** на що здатний, чудово був поінформований, які в кого настрої, що робиться на заводі, знав у обличчя кожного робітника* (2, с. 48); *Вона самою своєю присутністю, своїм ясним порядком життя надає змісту всім тим, **хто** обертається в її орбіті* (2, с. 85); *Яка сила керувала ним, тим, **хто** зарозуміло й суворо проносить свою голову повз мене?* (2, с. 100).

У таких складнопідрядних конструкціях підрядна частина приєднується за посередництва або безпосередньо зі співвідносним словом: *Парашутист, Роман Чагир, мав був інший плян, – спуститися таки в районі Розкішної, рознукати, хто живий та цілий* (1, с. 13). Займенник **хто** у ролі засобу зв'язку найчастіше вжитий у формі називного, рідше – у формі інших відмінків, у реченні виконує синтаксичну функцію підмета або додатка, наприклад: – *Ви мені скажіть, — для **кого** ви це зробили?* (1, с. 367); *Прийдуть гестапівці, стануть на всіх дверях і за списком заберуть, **кого** застануть* (1, с. 274).

За нашими даними, у складних конструкціях з підрядними з'ясувальної семантики фіксований порядок розташування головної і залежної частин: головна → залежна, постпозиція є однією з ґрунтовних ознак цих синтаксичних одиниць.

Аналіз мови прози Докії Гуменної засвідчив функціонування структур із препозитивним розміщенням залежних частин (зазвичай, це конструкції, в яких опорним словом є займенник у непрямому відмінку, проте не завжди) *Хто хотів побачити німців якнайшвидше, той розказував хвалебні* (1, с. 95); *Що війна не докотиться до Києва, це так ясно* (1, с. 9).

Джерельна база показала, що упродовж системного дослідження тексту спостерігаємо динаміку у структурі та семантиці синтаксичних одиниць з підрядними частинами об'єктної семантики. Сполучні засоби та опорні слова впливають на зміни з'ясувальних семантико-синтаксичних відношень. Ґрунтовними складовими художнього твору є також конструкції з кількома залежними частинами зазначеного типу.

3.2. Складнопідрядні неелементарні речення кількома підрядними з'ясувальними частинами

Складність синтаксичних структур у художніх творах зумовлює використання авторами поліпредикативних неелементарних одиниць.

І. Й. Ощипко вказує на те, що «речення з кількома підрядними має можливість диференціювати відтінки висловлювання, розвинути декілька його частин, всебічно розгорнути пояснення якогось одного моменту думки, що виражена в головному реченні, дає змогу розвивати думку з послідовним перспективним заглибленням у деталі» [55, с. 87]: *Вони не помітили, як уже йдуть разом широкою польовою дорогою, танкіст не помітив, як уже все чисто розказав про себе, хай йому біс!* (1, с. 27); *Отже, якби... я з націоналістами не залишилася б* (1, с. 10).

Аналіз картотеки ілюстративного матеріалу показав, що однорідна супідрядність складнопідрядних багатокомпонентних речень з об'єктної семантики переважає в порівнянні з іншими моделями поліпредикативності: *Я не знаю, що важливіше, що більше розсаджує мене: чи те, що я його побачила, чи те, що він за мене не забув, а думав увесь час і теж сумував за мною* (2, с. 21).

За нашими даними, частота функціонування таких конструкцій спричинена сюжетною основою творів, адже кожен варіант підпорядкування постає стилістичним засобом відображення як підтексту, так і контекстуальних деталей, емоційного наповнення, допомагає авторові доцільно висловити свою позицію, розкрити внутрішній світ твору.

Ми встановили, що засобом зв'язку в синтаксичних об'єктних одиницях з однорідним підпорядкуванням кількох залежних частин найчастіше виступає сполучник **що**: *А ті, що величають себе найповноціннішими носіями української революційної ідеї, що добивалися до Києва крізь заборони, ті виявилися, справді, мрійниками і, справді, обмеженими* (1, с. 281); *Крім цієї улюбленої теми про німців, з якої завжди випливало, що йде висока культура, порядок і дисципліна, що «кум» сильний і великодушний, а також добре їсть, – Крім цієї теми, критикували, головним чином, зведення інформбюро, газету* (1, с. 95).

Складнопідрядні з'ясувальні речення з однорідною супідрядністю в аналізованих творах, зазвичай, містять дві залежні частини, проте інколи

трапляються тричленні речення: *Повзуть уперті чутки про те, **що** Сталіна вже нема, **що** російську боротьбу очолює „єдїнонєдєлімая” і Керенський, **що** фронт у Гомелі, бої під Харковом* (1, с. 287).

Зауважимо, що при однорідному підпорядкуванні майже всі предикативні частини стоять у постпозиції.

За нашими даними, неоднорідна супідрядність як спосіб підпорядкування предикативних частин об'єктної семантики складнопідрядних речень в аналізованих текстах трапляються набагато рідше. Підрядні з'ясувальні частини характеризують різні за значенням опорні слова в головній, подають нову інформацію, конкретизують сказане: *Я чудово знав, чого кому треба, хто на що здатний, чудово був поінформований, які в кого настрої, що робиться на заводі, знав у обличчя кожного робітника* (2, с. 48).

Послідовний спосіб підпорядкування залежних об'єктних частин складнопідрядного речення дає змогу логічно і чітко викласти нову інформацію в тексті, семантично заповнити вільну позицію об'єктного поширювача: *Вона, **як** не знає, **то** відчуває всім єством, **що** прийшов злам у житті* (1, с. 17); *Якби довелося вибирати, - каже вона, **якби** дійшло до того, **що** Київ упаде... звичайно, до цього не дійде ніколи, але гіпотезу таку можна в умі поставити, людина мимоволі ставить собі такі запитання, вирішує, **де** її місце* (1, с. 10).

За допомогою цих неелементарних складнопідрядних конструкцій авторка допомагає читачам наблизитися до подій, які вона описує. Якщо виникає потреба повідомити більше інформації, письменниця буде складнопідрядні неелементарні конструкції з різними комбінаціями семантико-синтаксичних відношень.

3.3. Специфіка ускладнення структури підрядних частин з'ясувальної семантики

За дослідженнями Н. Сологуб, синтаксична організація мови творів письменників є основною ознакою індивідуального стилю, оскільки саме синтаксис допомагає втілити «ідейно-художній задум, виділити смислові відрізки тексту» [68, с. 164]. Нагромадження прозового тексту рядами однорідних членів, а також різноманітні комбінації засобів ускладнення мовознавець називає ознакою художнього тексту. Наша джерельна база підтверджує цю тезу. Зазвичай, Докія Гуменна в аналізованих структурах використовує однорідні члени, деталізуючи таким чином виклад думок: *Завжди привітно всміхається до мене, ми з нею навіть потоваришували і вона мені призналася, що зразу дивилася на мене, як на порожнього провінціального фертика, – а це признання вже щось та значить* (2, с. 23); *Власне, люди тому й шукають друзів та кохання, що їм самих себе не вистачає* (2, с. 10); *В такому стані я не розумію, чого люди через дрібниці псують нерви, шукають кращого, – коли найкраще в самих нас* (2, с. 10).

Нами встановлено, що склад залежної частини може містити різні види відокремлених членів речення, які виконують функцію додаткового джерела інформації в художньому мовленні: *Я вчора ввечорі хотів, знаючи, що він допізна сидить у своєму кабінеті, зайти, між іншим, з одною справою, а була думка запросити його в вихідний день поїхати на полювання* (2, с. 21). *Знав же, добре знав, що я переходжу на роботу з району в Цукротрест, але й слова не написав, що зустріну там... нашого Сергія* (2, с. 7).

В аналізованих складнопідрядних реченнях вставні слова та словосполучення – це влучний засіб для автора висловити думки персонажів або ж власні міркування, вони емоційно посилюють виклад, характерні для складних одиниць як з однією, так і з кількома частинами об'єктної семантики: *І уяви собі, Максиму, як тільки він сказав це, так я зразу й*

освоївся, перестав підозріло-недовіжливо дивитися на цю величну, розкішну обстанову (2, с. 7).

На відміну від складнопідрядних речень із залежними означальної семантики, складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними частинами частіше виконують функцію інструмента побудови мовлення персонажів, рідше – авторського, причиною чого і є особливість цих синтаксичних одиниць.

Висновки до розділу 3

Картотека ілюстративного матеріалу засвідчила певну частотність функціонування у прозових творах Докії Гуменної складнопідрядних речень з підрядними з'ясувальної семантики. Специфікою цих синтаксичних конструкцій є чітка структурна організація. Текст художнього твору є особливим середовищем, у якому часто виявляємо диференціації форм, спричинені змістовими явищами. На семантику складнопідрядних конструкцій з'ясувальної семантики нашаровуються інші відтінки значень, які кардинально не змінюють основні, а лише частково увиразнюють їх.

Значення слова зумовлює необхідність правобічного об'єктного поширювача, функцію якого й втілює підрядна частина.

Основними причинами неточності визначення семантико-синтаксичних відношень у складнопідрядних конструкціях з підрядними об'єктної семантики є сполучні засоби і опорні слова, останні з яких відіграють вирішальну роль при реалізації основної семантики.

Фактичний матеріал показує, що опорними компонентами у головних частинах складнопідрядних речень, найчастіше виступають дієслова таких семантичних груп: розумова (інтелектуальна) діяльність (*судити, знати, переконатися, здогадуватися, дослідити, думати, здивуватися, вагатися, зміркувати, уявляти, пильнувати, запам'ятати*); види мовленнєвої діяльності (*чути, оповісти, говорити, казати хвалитися, послухати,*

голосити, шепотіти, запевняти, чути, допитуватися, писати, заявити, завіdomляти, грозити, повідомляти, прочитати); фізична діяльність і сприйняття органами чуття (*побачити, показувати, зауважити, робити, забрати, поглянути, заглядати, видіти, шукати тощо*); буття, подієвість (*виходити, розумітися, лучатися, статися, здаватися, означати*); психічна діяльність, емоційний стан (*почувати, вірити, чути, терпіти* та інші); волевиявлення, бажання, спонукання, потреби, заклик, обіцянка (*хотіти, налягати, просити, дозволити, зважати, благати, дякувати, присягти, просити, жадати* тощо).

Нами виявлено конструкції, у яких ті самі предикати постають у своїх різних значеннях. Семантика опорного слова часто стає головною причиною неоднозначності в трактуванні значеннєвого типу підрядної частини, наприклад: *дякувати, боятися, жалкувати, ждати* та інші.

Опорними словами можуть виступати займенники, які є логічно наголошеними і обов'язковими компонентами, зміст корелятив конкретизує залежна частина. Типовим, характерним для цього виду складнопідрядних речень є асемантичний сполучник **що**.

Постпозитивне розташування залежних частин – одна з центральних структурних ознак складних речень із підрядними з'ясувальної семантики, хоча трапляються випадки постпозиції.

Складні речення із кількома підрядними частинами об'єктної семантики виконують важливу стилістичну функцію: допомагають передати більше нової інформації, деталізує вже сказане, всебічно доповнити зміст.

ВИСНОВКИ

Рівень сучасної синтаксичної теорії засвідчив уніфікованість поділу складнопідрядних речень на нерозчленовані та розчленовані конструкції, в основу якого покладено критерій, що полягає у відношенні підрядної частини до головної в цілому чи до окремого її компонента.

Незаперечною є думка І. Р. Вихованця про те, що складнопідрядні речення нерозчленованої структури – це така граматична конструкція, у якій залежна предикативна частина поєднується з опорним компонентом головної прислівним синтаксичним типом зв'язку за допомогою сполучників чи сполучних слів.

З урахуванням способу зв'язку частин і характеру відношень між ними І. Кручиніна виділяє такі типи складнопідрядних конструкцій нерозчленованої структури: означальні, з'ясувальні, зіставні і порівняльні. Загальні принципи цієї класифікації розвивають як зарубіжні, В. Бабайцева, В. Белошапкова, Л. Максимов, так і вітчизняні граматисти, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, М. Кобилянська.

К. Ф. Шульжук подає спрощений варіант структурно-семантичної класифікації. За характером синтаксичних засобів зв'язку частин складнопідрядного речення виділяють три різновиди таких конструкцій: 1) сполучниковий тип – головна роль належить підрядним сполучникам (асемантичним і семантичним), що містяться в підрядній частині; 2) відносний (сполучнослівний) тип – у підрядних частинах наявні сполучні слова, що не лише поєднують підрядну частину з головною, а й виступають членом речення; 3) займенниково-співвідносний тип – у головній частині наявне співвідносне слово, якому в підрядній відповідає сполучник чи сполучне слово.

Картотека ілюстративного матеріалу засвідчила, що мова творів Докії Гуменної насичена складнопідрядними реченнями нерозчленованої

структури, де різні семантичні типи підрядних частин пояснюють або уточнюють якісну характеристику слово в головній частині.

Нами встановлено, що в аналізованих творах переважають складнопідрядні речення нерозчленованої структури, підрядні частини яких щось з'ясовують або дають якісну характеристику слову головної частини. Щодо речень розчленованої структури різної обставинної семантики, то вони є менш поширеними в порівнянні з першою групою.

Основну базу синтаксичних одиниць нерозчленованої структури складають складнопідрядні речення атрибутивної (присубстантивно-означальні та займенниково-означальні) і з'ясувально-об'єктної семантики.

Джерельна база засвідчила, що в текстах авторки функціують складнопідрядні речення з усіма семантичними типами прислівного зв'язку.

Дослідження формальних одиниць творення означальної та об'єктної семантики – сполучників і сполучних слів – у творчості Докії Гуменної довело їх багатофункційність, багатоаспектність та специфіку творення ідеостилі письменниці.

Елементами зв'язку в складних реченнях з підрядними нерозчленованої структури є асемантичні, семантичні та асемантизовані сполучники, сполучні слова.

Для складних конструкцій із залежними частинами з'ясувальної семантики властивим є використання широкого реєстру сполучних засобів, які не лише функціують формальними інструментами творення підрядного зв'язку, а й активно впливають на семантико-синтаксичні відношення в реченні. Асемантичний сполучник *що* абсолютно переважає в обох аналізованих прозових творах Докії Гуменної. Наступними за частотністю вживання виступає сполучник *щоб*, *як*, *хто*.

Підрядні з'ясувальні частини об'єктної семантики також приєднуються питально-відносними займенниками *що*, *хто*, *який*, прислівниками *куди*, *де*, *доки*, *поки*, *коли*, *як*, *чому* (*чого*), сполучниками *чи*, *ніж*.

У текстах обох творів нами виявлено підрядні частини складнопідрядних неелементарних речень, які поєднуються за допомогою ідентичного засобу зв'язку, що є доказом їхнього виражального, смислового потенціалу та контекстуальної важливості.

Підрядні частини означальної семантики найчастіше приєднані сполучними словами *що, який, коли*. Фактичний матеріал засвідчує абсолютну перевагу функціонування сполучного засобу *що*.

Особливу семантичну палітру якісної характеристики, яка відтворює авторський задум розкрити образи, внутрішній світ героїв твору та їх ставлення до тогочасних подій, що відбуваються, найдетальніше реалізують складнопідрядні речення з підрядною означальною частиною. Уведення їх в контекст дає можливість Д. Гуменній описати пейзаж, різноманітні процеси, явища, підсилюючи зміст висловлювання, надаючи йому емоційності, конкретності, виразності.

У мові доробку Д. Гуменна залюбки використовує складні питальні речення з підрядним означальним, що свідчить про стан невпевненості, душевного неспокою письменниці, пошук правди та справедливості.

Для присубстантивно-означальних одиниць характерні темпоральні сполучні засоби (*коли, доки*), які потребують наявності в головній частині специфічного субстантива – іменника на позначення проміжку часу. Локативні (*де, куди*), зазвичай, залежать від обставини місця, яка виражена субстантивами різних тематичних груп.

Залежні частини складнопідрядного речення атрибутивної семантики уточнюють, поширюють слово як морфологічну та лексичну одиницю і підлягають ускладненню різними мовними засобами: вставними словами та конструкціями, однорідними членами, звертаннями, відокремленими членами, поєднаннями цих елементів

У складних реченнях із підрядними займенниково-означальними найчастіше функціонують такі корелятивні пари: *такий – що, такий – що, ту –*

яка, отих – що, цю – що, та – що, ті – що, це – що; тих – хто, отим – що, такі – як, такі – що, тих – що; таке – що, той – що, такі – як.

Особливістю мови прози Докії Гуменної є часте виокремлення опорного займенника, яке підкреслює змістову важливість субстантива, позицію якого заміщує і з яким він логічно пов'язаний. Для займенниково-означальних частин частіше, ніж для присубстантивно-означальних, характерне інтерпозитивне розташування щодо головних частин.

У складних реченнях з підрядними з'язувальної семантики, виявлених у мові творів Докії Гуменної, функціують опорні слова різноманітної частиномовної належності. Залежні частини об'єктної семантики стосуються дієслів зі значенням мовленнєвої та розумової діяльності (дослідити, думати, гадати, знати, пізнати, оповісти, говорити, казати, повідомляти, писати, чути та ін.); фізичної діяльності та сприйняття органами чуття (зробити, побачити, показувати, видіти); дієслів на позначення волевиявлення, бажання, спонукання (просити, благати, хотіти, дозволити, жадати); буття, подієвості (виходити, статися, означати); психічної діяльності та емоційних станів (вірити, чути, терпіти, боятися, надіятися).

Рідше опорними стають дієприслівники, прислівники, прикметники. Опорними також можуть бути займенники той (та, те, ті); цей (ця, це, ці); щось; все; таких; оцей).

Особливість художнього викладу авторського задуму є поява об'єктно-локативного, об'єктно-часового, об'єктно-причинового, об'єктно-компаративного та об'єктно-цільового синкретизму у складнопідрядних реченнях із з'язувальною семантикою. Опорними, зазвичай, є дієслова *жалуватися, дякувати, боятися, ждати, дивуватися* та інші, специфіка яких зумовлює різні варіанти змістового поширення.

Частими є складнопідрядні конструкції, у яких підрядні з'язувальні частини ускладнені однорідними членами, звертаннями, вставними словами та вставленими конструкціями, а також поєднанням цих одиниць.

Спостерігаємо різну частотність їх використання та різний кількісний вияв на фактичному матеріалі в обох творах.

Постпозитивне розташування залежних частин – одна з центральних структурних ознак складних речень із підрядними з'ясувальної семантики, інтерпозиція (найчастіше це речення з корелятом у головній частині) зустрічається не часто, препозиція – спостерігається одиничними прикладами. У реченнях із кількома частинами об'єктної семантики переважає однорідна супідрядність.

На нашу думку, добір, розташування підрядних частин прислівного зв'язку, способи їх поєднання – все це залежить від індивідуальних авторських смаків і уподобань. Ці конструкції в акті комунікації відіграють важливу роль – бути одним із засобів ефективної передачі інформації, спілкування, конденсації та компресії інформації.

Таким чином, синтаксичний аналіз складнопідрядних речень аналізованого мовного ресурсу доробку Д. Гуменної здійснено на основі структурно-семантичної класифікації цих одиниць та способів текстотворення, що сприяє більш детальному розкриттю стилістичного потенціалу мовних одиниць, їх естетичного змісту та експресивної семантики. Дослідження типології складнопідрядних речень нерозчленованої структури засвідчило, що в мові творів письменниці вони допомагають створити можливість виражати складну психологічну гаму всіх змальованих персонажів відповідно до часу, місця, обставин події, історичної епохи, де проходить вир життя певного прошарку суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл : Логико-семантические проблемы. М., 1976. 383 с.
2. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посібн. для студ. філол. спеціал. вищих навч. заклад. К. : Вища шк., 2005. 279 с.
3. Белошапкова В. А. Сложное предложение в современном русском языке. М. : Просвещение, 1967. 160 с.
4. Богдан М. М. Сполучники і сполучні слова як засоби зв'язку частин складнопідрядного речення. *Українська мова і література в школі*. 1979. № 1 С. 69–75.
5. Богданов В. В. Структурная схема и семантика предложения. *Исследов. по сем-ке. Сем-ие аспекты синтаксиса*. Межвуз. сб. Уфа, 1985. С. 18–25.
6. Богородицкий В. А. Общий курс русской грамматики (из университетских чтений). 5-е изд. М. ; Л., 1935. 156 с.
7. Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка. М., 1959. 624 с.
8. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка : учеб. для вузов по спец. «Журналистики». М. : Высшая школа, 1991. 432 с.
9. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / відп. ред. І. Р. Вихованець. К. : Наукова думка, 1983. 219 с.
10. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. для студ. філол. ф-тів вузів. К. : Либідь, 1993. 368 с.
11. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови : академ. граматика української мови ; [за ред. І. Р. Вихованець]. К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 398 с.
12. Герасименко Д. Д. Развитие гипотактических конструкций в различных жанрах украинского литературного языка XVII–начала XVIII вв. : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. К., 1968. 17 с.

13. Герман К. Ф. Критерії розрізнення омонімічних сполучників і сполучних слів. *Українська мова і література в школі*. 1970. № 5. С. 54–56.
14. Гетманчук Н. О. Складнопідрядні речення з валентно-зв'язаними фразовими найменуваннями осіб, предметів і понять. *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії* : Зб. наук. праць: наук. записки РДГУ / РДГУ; Редкол.: К.Ф.Шульжук (гол. ред.), С. І. Шевчук, В. Г. Бойко та ін. Рівне : РДГУ, 1999. Вип. 7. С. 32–39.
15. Городенська К. Г. Сполучникова спеціалізована й транспозиційна реалізація семантико-синтаксичних відношень у складнопідрядних реченнях. *Актуальні проблеми синтаксису*. Чернівці, 2006. С. 44–46.
16. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : монографія. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.
17. Городенська К. Г. Граматична неоднорідність сполучників в українській літературній мові. *Українська мова*. 2008. № 4. С. 3–14.
18. Горяна Г. М., Горяний В. Д. Вивчення складнопідрядних речень з підрядними означальними та з'ясувальними. *Українська мова і література в школі*. 1974. № 10. С. 71–74.
19. Гуйванюк Н. В. Складні ускладнені речення (Теоретично-практичний блок) : навчальний посібник. Чернівці : «Рута», 2003. 143 с.
20. Дудик П. С. Стилїстика української мови : навчальний посібник. К. : Академія, 2005. 367 с.
21. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. К. : Наук. думка, 1982. 209 с.
22. Єдлінська У. Я. Питання історичного синтаксису української мови: на матеріалі листів Богдана Хмельницького. К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. 108 с.
23. Загнітко А. П. Основи українського теоретичного синтаксису : В 3 частинах. Горлівка : ГДПІМ, 2004. Ч. 1. 228 с.

24. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО»», 2011. 992 с.
25. Зарицька В. Г. Синкретичні типи підрядності в системі складного речення : автореф. дис. ... канд. філ. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2005. 19 с.
26. Заскалета В. П. Історія формування складнопідрядних речень з підрядними означальними : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. К., 2003. 22 с.
27. Иванова Л. П. Методы лингвистических исследований: учеб. пособие. К., 1995. 88 с.
28. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. К. : Вища школа, 1986. 168 с.
29. Історія української мови : синтаксис. К. : Наукова думка, 1983. 503 с.
30. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навчальний посібник. К. : Либідь, 1995. 312 с.
31. Кващук А. Г. Синтаксис складного речення : посіб. для вчителі. К. : Рад. школа, 1986. 109 с.
32. Коваленко Л. Основні види складнопідрядних речень: означальні, з'ясувальні, обставинні. *Бібліотечка «Дивослова»*. 2011. № 2. С. 10–13.
33. Козаченко О. Особливості складнопідрядного речення з підрядними атрибутивною семантики. *Граматичні читання*. Вип. Х. С. 42–46. URL: <file:///C:/Users/Korpus/Downloads/6626-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-13308-1-10-20190605.pdf>.
34. Костусяк Н. М. Синтаксичне функціонування граматичних категорій. *Наукові записки*. Серія «Філологічна». Вип. 26. 2012. С. 150–152.
35. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К. : Знання, 2008. 423 с.
36. Кузьмич О. О. Функціональні особливості складних конструкцій з послідовною підрядністю. *Мовознавство*. 1993. № 6. С. 61–64.

37. Кузьмич О. О. Особливості членування синтаксичних одиниць у сучасній малій прозі. *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії* [Текст] : зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту / [редкол.: Г. М. Вокальчук, О. І. Степанова, Т. М. Шкарбан та ін.]. Рівне : [РДГУ], 2012. Вип. 20 (2). С. 4–6.
38. Кульбабська О. Девербативи в акті предикації. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 321–322. С. 160–166.
39. Курс сучасної української літературної мови : у 2 т. / За ред. Л. А. Булаховського. К. : Рад. школа, 1951. Т. II. Синтаксис. 408 с.
40. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : підруч. для ф-тів мови і літ. пед. ін-тів. К. : Рад. школа, 1965. Ч. II. Синтаксис. 283 с.
41. Левицький М. П. Українська грамати́ка для самонавчання. Вид. 3-тє, випр. і доп. Катеринослав – Ляйпциг, 1923. 197 с.
42. Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові : автореф. дис. ... докт. філ. наук : 10.02.01. Львів, 1993. 52 с.
43. Луценко О. А. Функціональні різновиди прислівних складнопідрядних речень у художніх текстах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2009. 20 с.
44. Луценко О. А. Сполучники і сполучні слова у прислівних складнопідрядних реченнях. *Мовний простір граматики* : актуальні студії : зб. наук. праць на честь 60-річчя член-кореспондента НАН України А. Загнітка / [редакційна колегія : Іван Вихованець ... [та ін.]. Донецьк : ДонНУ, 2014. С. 124–132.
45. Мамедов Н. Ш. Коммуникативная организация сложноподчиненных предложений с присубстантивным придаточным. *Иностранные языки в высшей школе*. 2009. №2. С. 75–80.
46. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної. Луцьк : Ред.-вид. відд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. 208 с.

- 47.Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови : Підручник / За ред. Л. І. Мацько. К. : Вища шк., 2003. 462 с.
- 48.Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. К. : Наукова думка, 1966. 324 с.
- 49.Мещанинов И. И. Структура предложений. М.; Л. 1963. 104 с.
- 50.Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : монографія. Вид. 2-ге, перероб. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. унту ім. Лесі Українки, 2004. 393 с.
- 51.Нестерова Н. А. Градуальность в сложноподчиненных предложениях с атрибутивно-выделительными придаточными : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. М., 2005. 24 с. URL: <http://cheloveknauka.com/gradualnost-v-slozhnopodchinennyh-predlozheniyah-satributivno-vydelitelnymi-pridatochnymi>.
- 52.Ожоган В. М. Функціональні властивості займенникових слів у структурі складного речення. *Мовознавство*. 1997. № 1. С. 43–48.
- 53.Ожоган В. М. Синтаксис складнопідрядного елементарного речення : навч. посібник. Кіровоград : ЛОВ, 2006. 123 с.
- 54.Олійник Е. В. Семантика та прагматика з'ясувальних складнопідрядних речень : монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2010. 134 с.
- 55.Ощипко І. Й. Практична стилїстика сучасної української літературної мови. Синтаксис. Лекції і практичні завдання : для студентів філологічних факультетів. Львів : Видавництво Львівського університету ім. І. Франка, 1964. 140 с.
- 56.Островська Л. С. Катагорія атрибутивності в структурі простого українського речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2006. 20 с.
- 57.Пономарьова Л. В. Семантико-граматичні типи власне прислівних складнопідрядних речень : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2002. 20 с.

- 58.Попова І. С. Фундаментальні категорії синтаксису української мови у формально-граматичному та метамовному аспектах : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2012. 40 с.
- 59.Поспелов М. С. Сложноподчиненное предложение и его структурные типы. *Вопросы языкознания*. 1959. № 2. С. 19–27.
- 60.Поспелов М. С. О грамматической природе сложного предложения. *Вопросы синтаксиса современного русского языка*. М.,1950. С. 321–337.
- 61.Поспелов М. С. Складнопідрядні речення і основні особливості його будови. *Українська мова і література в школі*. 1953. № 1. С. 23–28.
- 62.Поспелов Н. С. О грамматической природе сложного предложения. *Вопросы синтаксиса современного русского языка*. М.,1950. С. 321–337.
- 63.Ричагівська Ю. Є. Підходи до вивчення складного речення. *Філологічні науки. Мовознавство*. 2014. № 2. С. 149–152.
- 64.Савченко А. Л. Конструктивні особливості прислівних складнопідрядних речень з'ясувального типу : автореф. дис. ... канд. філ. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 1999. 14 с.
- 65.Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
- 66.Сімович В. І. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці. 2 вид. з одмінами й додатками. Київ–Ляйпціг : Українська накладня, 1921. 584 с.
- 67.Скоропада О. А. Стилiстична характеристика підрядних означальних речень в художніх творах, присвячених революції 1905 року. Доповіді та повідомлення Львівського державного університету ім. І. Франка. Львів, 1955. С. 90–94.
- 68.Сологуб Н. М. Естетична значимість синтаксичної організації художнього тексту (на матеріалі прози І. Багряного) : *Проблемні*

- питання синтаксису* : Збірник наукових праць / від. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці : ЧДУ, 1997. С. 164–167.
- 69.Слинько І. І. Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання : навч. посібник. К. : Вища школа, 1994. 670 с.
- 70.Смаль-Стоцький С. Й., Гартнер Ф. Граматика руської мови. Вінніпег – Канада, 1919. 242 с.
- 71.Современный русский язык : Учебник / В. А. Белошапкова, Е. А. Земская, И. Г. Милославский, М. В. Панов, ; Под ред. В. А. Белошапковой. М. : Высш. школа, 1981. 560 с.
- 72.Сучасна українська літературна мова : у 5 т. / за заг. ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1972. Т. 5 : Синтаксис. 515 с.
- 73.Сучасна українська мова : підруч. для студ. гуманіт. спец. вищ. закл. освіти / Пономарів О. Д., Різун В. В., Шевченко Л. Ю., Григор'єв О. М., Доломан С. Є. : за ред. О. Д. Пономарева. [2. вид., перероб.]. К. : Либідь, 2001. 398 с.
- 74.Сучасна українська літературна мова : підручн. для студ. філол. спец. вищих навч. закл. / ред. М. Я. Плющ. 6-те вид., стереотип. К. : Вища школа, 2009. 430 с.
- 75.Тимошенко П. Д. Складнопідрядні (сполучникові) речення з підрядними означальними та додатковими в українських грамотах XIV – першої половини XV ст. Проблеми синтаксису. Львів, 1963. С. 116–127.
- 76.Труш О. М. Складні синтаксичні конструкції у романі І. Франка «Перехресні стежки» *Semper tiro* : зб. наук. праць молодих науковців. Львів, 2002. С. 213–217.
- 77.Українська мова : Енциклопедія / Редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

- 78.Фарина Н. Г. Критерії виокремлення складнопідрядних речень нерозчленованої структури. *Studia ethodo o ica*. Вип. 40. С. 412–417.
- 79.Фарина Н. Г. Синкретизм у складнопідрядних реченнях атрибутивної семантики. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах* : зб. наук. праць. Вип. 34. К. : Університет «Україна», 2016. С. 164–176.
- 80.Фарина Н. Г. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури в художній прозі Івана Франка : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01. К., 2016. 217 с.
- 81.Христіанінова Р. О. Комунікативно орієнтовані категорії складнопідрядного речення. *Дивослово* : Українська мова й література в навчальних закладах. 2009. № 10. С. 54–56.
- 82.Христіанінова Р. О. Проблеми структурно-семантичної класифікації складнопідрядних речень. *Актуальні питання слов'янської філології: міжвузівський збірник наукових статей «Лінгвістика і літературознавство»*. К. : Знання, 1999. С. 32–35.
- 83.Христіанінова Р. О. Структурні типи складнопідрядних речень у сучасній українській мові. *Актуальні проблеми слов'янської філології* : міжвуз. зб. наук. ст. / відп. ред. В. О. Соболев. К. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. Вип. XI : Лінгвістика і літературознавство. Частина I. 2006. С. 326–332.
- 84.Христіанінова Р. О. Підрядний зв'язок як визначальний елемент структури складнопідрядного речення. *Українська мова*. 2007. № 1. С. 20–29.
- 85.Христіанінова Р. О. Рівні організації складнопідрядного речення. *Актуальні проблеми слов'янської філології* : міжвуз. зб. наук. ст. / відп. ред. В. А. Зарва. Бердянськ : БДПУ, 2009. – Вип. XXII. – С. 519 – 528.
- 86.Христіанінова Р. О. Формально-синтаксичні категорії складнопідрядного речення. *Українська філологія* : теоретичні та

- методичні аспекти вивчення : збірник праць науково-практичних читань до 85-річчя Г. Р. Передрій. Черкаси, 2009. С. 171–178.
- 87.Христіанінова Р. О. Традиційні й нові класифікації складнопідрядних речень. *Українська мова і література в школі*. 2010. № 1. С. 35–38.
- 88.Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : монографія. К. : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 363 с.
- 89.Христіанінова Р. О. Внутрішній синкретизм складнопідрядних речень. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Сер. : Філологічні науки, 2014. Вип. 1. С. 209–219. URL: www.bdpu.org/sites/bdpu.../khristianinova.pdf.
- 90.Чередниченко І. Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові : спецкурс для студ. філолог. фак-тів. Чернівці : Вид-во Чернівецького ун-ту, 1959. 134 с.
- 91.Шабат-Савка С., Куць В. Семантика питальності та її реалізація у структурі складного речення. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Слов'янська філологія. 2008. Вип. 428–429. С. 244–250.
- 92.Шапиро А. Б. О принципах классификации подчиненных предложений. *Русский язык в школе*. 1937. № 2. С. 13–36.
- 93.Шведова Н. Ю. О соотношении грамматической и семантической структуры предложения. *Славянское языкознание*. М., 1973. С. 458–483.
- 94.Шевельов Ю. В. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен : Вид. «Молоде життя», 1951. 402 с.
- 95.Шитик Л. В. Явища синхронної перехідності в синтаксичній системі української літературної мови : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. К., 2014. 40 с.
- 96.Шкарбан Т. М. Формально-граматична і семантична структура складних конструкцій з однорідною супідрядністю. *Мовознавство*. 1994. № 1. С. 30–34.

- 97.Шкарбан Т. Складні конструкції з однорідною супідрядністю нерозчленованої структури. *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії* [Текст]: зб. наук. пр.: наук. записки РДГУ. Рівне : РДГУ, 2009. Вип. XVII. С. 13–17.
- 98.Шульжук К.Ф. Складні багатокomпонентні речення в українській мові. – К. : Вища школа. Головне вид-во, 1986. – 181 с.
- 99.Шульжук К. Ф. Питання типології складнопідрядного речення. *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії* : зб. наук. праць : наук. записки РДГУ. Рівне : 2004. Вип. XII. С. 3–7.
100. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. К. : Видавничий центр «Академія». 2010. 316 с.
101. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Л. : Наука, 1974. 428 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуменна Д. К. Хрещатий Яр : Роман-хроніка. Нью-Йорк : Об'єднання Українських письменників «Слово», 1956. 485 с.
2. Гуменна Докія. Мана. Повість. URL:
https://shron3.chtyvo.org.ua/Humenna_Dokia/Mana.pdf?fbclid=IwAR0rbGNJ0o0j2ikwLbhJhZaasQRvZlznqb77ruBn6HbtEIhj8F9OkAVAi dU.